

Jeney László – Kulcsár Dezső – Tózsá István (szerk.)

Gazdaságföldrajzi tanulmányok közgazdászoknak

Gazdaságföldrajz és Jövő kutatás Tanszék
Budapesti Corvinus Egyetem

2013

Írták: **Berneker Ágnes**, geográfus
Csatári Bálint, geográfus
Ferencz Viktória,
földmérő és informatikai mérnök
Forman Balázs, közgazdász
Jakobi Ákos, geográfus
Jászberényi Melinda, közgazdász
Jeney László, geográfus
Korompai Attila, geográfus
Kulcsár Dezső, közgazdász
Mészáros Rezső, geográfus
Pálné Kovács Ilona, jogász
Sikos T. Tamás, közgazdász
Szaló Péter, építészmérnök
Tózsza István, geográfus

Közreműködött: **Varga Ágnes**, geográfus

Lektorálták: **Domokos György, Michalkó Gábor,**
Nógrádi György, Tiner Tibor

Címlapot tervezte: **Tózsza István**

A borítón a Corvinus egyetem dunai homlokzatát díszítő szobrok közül látható néhány. Ezek az egyes gazdasági ágazatokat személyesítik meg antik görög mitológiai alakok ábrázolásával. Minerva (Athéné) a **Tudomány**; Vulcanus (Héphaisztosz) kalapáccsal a kezében a **Nehézipar**; Rhea a kézműves daktüluszok révén, fogaskerékkel a kezében a **Gépgyártás**; Fortuna a bőségszaruval a Jólét; Mercurius (Hermész) pénzes zacskóval a kezében a **Kereskedelem**; Neptunus (Poszeidón) kormánykerékkel a **Hajózás**; végül a Gyorsaságot megszemélyesítő Ókyroé ókeánisz, lábánál egy mozdonnal, a **Vasút**. A homlokzati szobrok Sommer Ágoston munkái (1874).

Fényképeket készítette: **Hegyesi József**

© Szerzők, 2013

ISBN 978-963-503-526-7

Felelős kiadó: BCE Gazdaságföldrajz és Jövő kutatás Tanszék
NGM Tervezés koordinációért Felelős Államtitkársággal együttműködve

XV.

Kultúrrégiók gazdaságföldrajza

Napjaink világgazdasági egyenlőtlenségeinek megértésében nem érdektelen az egyes kultúrrégiók sajátosságainak ismerete. A globalizáció velejárója, hogy a különböző civilizációk érintkeznek („ütköznek”) egymással, amelyben nem egyforma eséllyel profitálnak, általában az erősebb még előnyösebb helyzetbe kerül. Alapvető kérdésként merül fel, hogy mi tesz egy kultúrrégiót a másikkal képest erősebbé. Ennek nyilvánvalóan lehetnek a természeti erőforrások kultúrrégióként eltérő eloszlásán alapuló anyagi okai, de vannak kultúrspecifikus tényezők is. A Föld társadalmi kulturális ismérveik alapján kilenc karakteres kultúrrégióba rendeződnek, amelyek eltérő módon reagáltak a világgazdaság kihívásaira a történelem során. Ennek lenyomata mai világgazdaságban betöltött helyzetük.

A témakör a mozaikos világunk főbb kultúrrégiói közötti és azokon belüli különbségek és hasonlóságok iránt érdeklődők számára ajánlott.

JENEY LÁSZLÓ

A világ különböző szempontok szerint tagolható nagytérségekre. Természetföldrajzi szempontok szerint a Föld szárazulatai 5 kontinensre terjednek ki: Ázsia, Európa, Afrika, Amerika és Ausztrália.

A kontinensekkel nem feltétlen esnek egybe a világ társadalomföldrajzi (vagy azon belül kulturális földrajzi) alapon kirajzolódó kultúrrégiók, amelyekhez tartozó társadalmak a különböző kulturális ismérvek alapján (pl. antropológiai jelleg, mentalitás, vallás, nyelv, nemzetiség, hagyományok, szokások, társadalomszerveződés) közös jellemvonásokkal rendelkeznek. (Ezek a kultúrrégiók formális típusához sorolhatók.) (TRÓCSÁNYI A. 2002) Európa és Ausztrália önmaga alkot egy-egy kultúrrégiót, Amerika Észak- és Latin-Amerikára osztható. Az Iszlám Világ az egyetlen interkontinentális kultúrrégió, amely Afrikára és Ázsiára is kiterjed, ezen kívül Afrikán belül Trópusi-Afrika, Ázsián belül pedig Dél-, Délkelet-, valamint Kelet-Ázsia különíthető el. A legnehezebben Ázsia „üres harmadát” kitevő Észak-Ázsia (vagy Oroszország ázsiai része) határolható le.¹⁴⁹

A gazdaságföldrajzon belül egyre inkább kiemelt figyelmet kap a gazdaság és a kultúra közötti kapcsolatok elemzése, egyes gazdasági ágazatok különösen kultúraérzékenyek (pl. szórakoztatóipar, turizmus, vendéglátás). Az új gazdaságföldrajz nem hagyja figyelmen kívül a gazdasági tevékenységek és a különböző régiók társadalmi–kulturális szokásai közötti összefüggéseket. (MACKINNON, D. – CUMBERS, A. 2007)

¹⁴⁹ Az államhatárokhoz igazodó felosztásoknál Észak-Ázsia Oroszország részét képezi. Ezt indokolja a gyakran országos statisztikai adatokra támaszkodó összehasonlíthatóság, másrészt az orosz lakosság túlnyomó többsége. Itt Észak-Ázsia vagy 1.) Oroszországgal együtt Európához tartozik, vagy 2.) miatta Oroszország (régén a Szovjetunió) kikerül Európából, amely egy külön, a kontinensektől független egységet alkot. Az államhatárokhöz nem igazodó felosztásnál gyakran 3.) egy teljesen önálló Észak-Ázsia egység jelenik meg. Ennek előnye, hogy ez a periferikus terület sem az európai, sem pedig a kelet-ázsiai centrumtértséghez nem sorolódik (igaz jelentéktelen globális gazdasági és demográfiai súlya nem mérhető a többi kultúrrégióhoz). Vagy 4.) Kelet-Ázsiával alkot egy régiót (Észak- és Kelet-Ázsia). Ez utóbbit indokolja az utóbbi időkben felerősödő kínai migráció Szibéria és az Orosz-Távol-Kelet irányába. Japánnak és Kínának a gazdasági érdekeltsege is várhatóan növekedni fog a szénhidrogénekben gazdag Szibéria gazdasági hasznosításában.

Az egyes kulturális ismérveknek sajátos gazdaságföldrajzi következményei lehetnek, meghatározhatják a vállalkozókedvet, az állam szociális érzékenységét, a gazdasági etikát (pl. a kamatszedés az iszlámban), a fogyasztási szokásokat, munkamorált, a nők helyzetét, a születésszabályozást. Az egyes kultúrrégiók így különböző kulturális háttérrel és természeti erőforrásaikkal eltérő módon reagálnak a változó világgazdasági viszonyokhoz a gyarmatosítás korától egészen napjaink modern globalizációjáig.

világgazdasági helyzet	világgazdasági erőterek			
	Amerika	Európa-Afrika	nem egyértelmű	Távol-Kelet
centrum	Észak-Amerika	Európa	Ausztrália →	Kelet-Ázsia
félperiféria	Latin-Amerika	Iszlám Világ		Délkelet-Ázsia
periféria		Trópusi-Afrika	Dél-Ázsia	

45. táblázat: A Föld kultúrrégióinak világgazdasági erőterek szerinti helyzete

Forrás: GOLOBICS P. 2002 alapján a szerző összeállítása

Gazdaságföldrajzi szempontból az ezredforduló után három nagyobb *világgazdasági erőter* rajzolódik ki, melynek az ún. Triád (Észak-Amerika, Európa és Kelet-Ázsia) jelenti az akciócentrumát. Ausztrália is fejlett *centrum*térség, azonban egyre inkább betagozódik a távol-keleti világgazdasági erőterbe. Mind a három erőteren belül a centrumokhoz *félperifériák* (Latin-Amerika, Iszlám Világ és Délkelet-Ázsia) és *perifériák* (Trópusi-Afrika és Dél-Ázsia) kapcsolódnak. (45. táblázat) Dél-Ázsia besorolása sem egyértelmű, mind a három erőterrel kapcsolatrendszerben tart fenn. Természetesen minden kultúrrégióon belül vannak olyan országok, amelyek régiójuktól eltérő világgazdasági pozíciót töltenek be a centrum–periféria viszonyrendszerben (pl. Afganisztán, Albánia, Dél-afrikai Köztársaság, Észak-Korea, Mianmar, Mongólia vagy Nicaragua).

XV. 1. Világgazdasági centrumtársaságok

XV.1.1. Európa

Európa elnevezése a föníciaiaktól származik, akik világképében ez a kontinens a Nyugatot képviselte (Ereb = napnyugat), szemben a Kelettel, azaz Ázsiával (Aszu = napkelet). *Európa földrajzi fogalma* azonban fokozatosan változott az idők folyamán. Kezdetben még csak az ókori görögök által belakott területeket jelentette, majd az ismert világ növekedésével egyre inkább tágult. Csak a XIX. században Alexander von Humboldt fogalmazta meg először, hogy Európa az Atlanti-óceántól az Urálig tart. Európa lehatárolása északi, nyugati és déli irányba viszonylag egyszerű, hiszen a Jeges-óceán, az Atlanti-óceán és a Földközi-tenger markánsan elválasztja a többi szárazföldtől. Sokkal vitatottabb Európa keleti határa. Ennek több oka is van.

Egyrészt az európaisághoz általában pozitív értéktartalom kapcsolódik, amelyhez tartozónak szívesen vallja magát a legtöbb népcsoport. Másrészt nincsenek markáns tájhatárok keleti irányba, amelyek határozottan elkülönítenék Ázsia térségeitől. A legelfogadottabb (természet)földrajzi nézet szerint Európa keleti határai az Urál hegység főgerince–Uralfolyó–Kaszpi-tenger–Kaukázus egésze–Fekete-tenger–Dardanellák–Márvány-tenger–Bosporusz vonalon húzódik. A helyzetet tovább bonyolítja, hogy több olyan interkon-

tinentalis ország van (pl. Oroszország, Kazahsztán, Azerbajdzsán, Grúzia, Törökország), amelyet e választóvonal kettévág.

Ezeket az országokat nem lehet egyértelműen besorolni egyik kontinenshez sem. Oroszország területének nagyobb része Ázsiához tartozik, ugyanakkor az orosz magterület, az ország népességének háromnegyede az európai oldalon él, Moszkva az európai kultúra, történelem integráns része. Kazahsztán és Törökország esetében azonban már a népesség nagyobb része is az ázsiai területen él, vallása alapján is inkább az Iszlám Világhoz kötődik. Grúzia és Azerbajdzsán területének nagyobb része Európához tartozik, kettejük közül Grúzia az ortodox keresztény kultúrkör részét képezi, és igen erős európai identitású. Két olyan ország is van, Ciprus és Örményország, amelyeket természetföldrajzi alapon már Ázsiához sorolnak, mégis erős szálon kötődnek az európai kultúrkörhöz.

A helyzetet a különböző politikai alapon lehatárolt európai nemzetközi *szervezetek tagsági köre* még tovább bonyolítja. Az Európa Tanácsnak (amely nem tévesztendő össze az Európai Unió csúcsszervével, az Európai Tanáccsal) Kazahsztán kivételével valamennyi ország tagja. Ezzel szemben az Európai Unió, amely maga is egy mozgó taglétszámú, fokozatosan bővülő szervezet, jóval kevesebb – 2012-ig 27 – tagországgal rendelkezett. Megemlítendő, hogy az Európai Uniónak vannak tengerentúli területei is. 1973-ban Dánia tagságával a külterülete Grönland is tagjává vált az Európai Gazdasági Közösségnek, amelyből 1983-ban kilépett. Még ma is számos kisebb-nagyobb tengerentúli terület az Európai Unió szerves részét képezi (pl. Francia Guyana). Nyilvánvalóan ez nem jelent(het) automatikusan európaiságukat. Jelen könyv Európához sorolja Oroszország Urálon inneni részét, Grúziát, Örményországot és Ciprust is, ugyanakkor nem része Kazahsztán Azerbajdzsán és Törökország. Ez alapján Európa szinte kerekén 10 millió km²-es területével valamivel több mint 700 millióan élnek. (92. ábra)

92. ábra: Európa kultúrrégiójához tartozó országok

Forrás: Varga Ágnes szerkesztése

Európa belső tagolása még nehezkesebb, nem csupán a nagytérségek közötti választóvonalak tekintetében, hanem már önmagában azok száma alapján is. A hidegháború idején például leegyszerűsítve gyakran csak Nyugat- és Kelet-Európára tagolták a kontinentet. Finomabb felosztások esetén már megjelenik Észak- és Dél-Európa fogalma is. Még részletesebb osztályozásoknál már megjelenik Közép-Európa is, amelyet sokszor továbbbontanak Nyugat-Közép- és Kelet-Közép-Európára. Ez utóbbihoz tartozik hazánk is, amelyet helytelenül sokszor Közép-Kelet-Európába helyeznek el (ez utóbbi valójában Kelet-Eu-

rópa közepét jelentené). Sokszor különálló egységet képez a Balkán-félszigetet magában foglaló Délkelet-Európa is.

Ahogy az országhatárok nem feltétlen esnek egybe a kontinens határaival, úgy az európai nagytérségek sem feltétlen igazodnak az országhatárokhoz. Bár Szerbia és Románia nagy része Délkelet-Európa részét képezi, a Kárpát-medence (így vele együtt a Délvidék, Partium, Erdély és Máramaros) már Közép-Európához tartozik. Ugyanígy Kelet- és Kelet-Közép-Európa határai sem esnek egybe a jelenlegi országhatárokkal. Míg Ukrajna és Fehéroroszország általában kelet-európainak tekinthető, nyugati részeik (Kárpátalja, Galícia, Breszt vagy Hrodna környéke már inkább Közép-Európa). Míg Franciaországot általában Nyugat-Európához sorolják, mediterrán déli része inkább Dél-Európához tartozik.

Az európai kultúra sokféle korszak *különböző szellemi irányzatait* integrálja magába. Az ókori görögök is európainak tartották magukat, az európaiság már ekkor valamiféle kulturális fölényt jelentett (pl. demokrácia intézménye) a szomszédos kis-ázsiai népekkel szemben. Bár a Római Birodalom nem kifejezetten európai állam volt, hiszen a Mediterráneum ázsiai és afrikai partvidékére is kiterjedt, jelentős kulturális örökséget hagyott hátra Európa számára (latin nyelvek, városépítészet, művészetek, római jogrendszer). A Birodalom északi határát jelentő limes egyúttal a korabeli európai civilizáció és a barbárok földje közötti választóvonalat jelentette.

A kora középkorban az európai kultúra tartalmához a *kereszténység* fogalma tapadt hozzá, annak is a *nyugati (katolikus) változata*, így területileg Európa a Nyugat-római Birodalom alapjaira épülő Nagy Károly frank birodalmára szűkült le, amely megkülönböztette magát az eretneknek tekintett Bizánccal szemben. (PROBÁLD F. 2007) Érdekes, hogy az európai integráció alapító hat állama is véletlenül többé kevésbé egybe esett a frank állammal, és csak 1981-ben csatlakozott az első ortodox vallású állam (Görögország). A 2004-es „keleti bővítés” során is többé-kevésbé a nyugati és keleti kereszténység határvonalán húzódott az EU keleti határa, hiszen Finnország, a Baltikum, Lengyelország, Szlovákia, Magyarország a határ belső, Oroszország, Fehéroroszország, Ukrajna, Románia, Szerbia a határ külső oldalán helyezkedett el. Jelenleg Görögország mellett Ciprus, Bulgária és Románia is az Európai Unió görögkeleti (ortodox) államai. Ez a Kelet-Balkán integrálódásával távlatilag bővíthet.

A reneszánsz idején már nem csak a katolicizmusra, hanem az *egész keresztény világra* bővült Európa fogalma, szemben a pogány Oszmán Birodalommal, amely egyre inkább veszélyeztette az európai kultúrát. Különböző európai királyok vezettek keresztes háborúkat a Szentföld felszabadítására, Hunyadi János az egész keresztény Európát védte meg a töröktől. Európa és a kereszténység fogalompár napjainkban is megjelenik az Európai Alkotmány megszövegezésénél, és sokak szerint komoly ellenérv Törökország teljes jogú tagságánál az „európaítól idegen” iszlám kultúrája (annak ellenére, hogy a fejlett Európában egyre nagyobb népességhányadot alkotnak az Iszlám Világból érkező vendégmunkások és családtagjaik).

A közös latin nyelvet használó középkori egyetemek tovább erősítették az európai tudat megjelenését, ahová a kontinens különböző országaiból érkeztek diákok. A humanizmus az európaiság velejárójává vált, ami nem csak a művészeti örökségben jelent meg, hanem például a nőekkel való bánásmódban vagy a kelet-ázsiai változathoz képest kevésbé hierarchizált feudális berendezkedésben. A közösségorientáltabb keleti kultúrákkal szemben a lazább alá-fölérendeltségi kapcsolatok miatt az európai társadalom individuálisabb, erősebb a jogi és a gazdasági autonómiája, a magántulajdon „szentsége”, amely a polgárosodást és a kapitalizmus kialakulását tette lehetővé.

A nagy földrajzi felfedezésekkel az európai kultúrrégióknak adatott meg, hogy felde- ritse, az *ipari–technikai fejlődéséből* adódó katonai erőfölényén keresztül pedig, hogy le is igázza a többi kultúrrégiót. A gyarmatosítással, a gazdaság mennyiségi és minőségi növekedésével egy erős és büszke európai öntudat alakult ki, amely sokszor akár még a „fehér ember” felsőbbrendűségébe vetett hitben is testet öltött. Az európai civilizáció sajátossága, hogy szinte valamennyi kultúrrégióban „maradandó nyomokat” hagyott. Az európai bevándorlók leszármazottai népesítik be Észak- és Latin-Amerikát, Ausztráliát, Észak-Ázsiát, a misszionáriusokkal a keresztény kultúra a felsoroltakon kívül eljutott Trópusi-Afrikába is. A gyarmatosítás fentiek mellett befolyásolja Dél- és Délkelet-Ázsia, az Iszlám Világ jelenkori világgazdasági helyzetét, legkevésbé talán a világkereskedelemtől sokáig elzárkózó kelet-ázsiai kultúrrégiót érintette az európai behatás.

Bár az európai kultúrrégió egészen a hosszú XIX. század végéig uralta a világot, a reformáció korától csökkent a kontinens egységessége. A nyugati kereszténységen belül megjelent egy protestáns észak és egy katolikus dél, az egyveretű latin kultúra helyett különböző nyelvekre fordították a bibliát. Erősödött a *nemzeti tudat*, amely sok népcsoport esetében nyelvújításhoz, az irodalmi nyelv kialakításához, nemzetállamok kialakulásához vezetett. Az erősödő nacionalizmus egyes területeken egységesebb államszervezeteket alakított ki a szétagoltság helyett (német és olasz egység), keleten pedig a homogén török uralom helyébe fragmentáltabb politikai szerkezet lép az albán, bolgár, bosnyák, görög, román és szerb államok létrejöttével.

A nacionalizmus túlfűtötté válásával a XX. században világháborúk robbantak ki, amelyben többnyire európai nemzetek harcoltak egymás ellen, és függetlenül attól, hogy a végül melyik nemzet került a győztes vagy a vesztes oldalra, a háborúk után egész Európa *válságba* sodródott, elveszítette gyarmatait, világgazdasági és világpolitikai súlyát. Keletről a Szovjetunió katonailag (kommunizmus), nyugatról pedig az USA gazdaságilag (amerikanizmus) jelentett veszélyt az európai civilizációra. Az európai kultúrán a pesszimizmus és a szorongás uralkodott el (Spengler, Benda, Ortega y Gasset munkáiban). A nemzetek egymással szembeni gyűlöletének keserű tapasztalatából kiindulva, hogy elejét vegyék egy újabb háborúnak egyre erősödött az európai nemezetek közötti integrálódás gondolata. Ez már a háborúk előtt és között is megindult (Páneurópai Mozgalom, Nemzetek Szövetsége), de igazán csak a II. világháború után kapott lendületet.

Az európai integráció kialakulásánál eleinte inkább a *katonapolitikai indokok* voltak erősebbek (kezdetben német- később szovjetellenesség). A vasfüggöny által kettészakított Európa keleti felét már uralta Moszkva, a meggyengült nyugat-európai országok Washingtontól kértek (külső) védelmet (NATO). Ekkortól (mind a mai napig) Európa fogalma a szóhasználatban gyakran csak a szűkebb politikai és gazdasági értelmű európai integrációra szűkül, amely a sorozatos területi bővülések folytán fokozatosan egyre nagyobb területre terjedt ki.

Az európai integrációnak később egyre inkább a *gazdasági oldala* erősödött. Az Európai Szén- és Acélközösség (ESZAK, 1952) a megalakulásakor ugyan még hordozott bizonyos fokú biztonsági szempontokat is (a német nehéz- és hadiipar ellenőrzése), de az Európai Gazdasági Közösség (EGK, 1958) elindulásakor az integráció egyre inkább már egy gazdasági realitássá is vált: az egymás közötti vámok leépítésével, az egységesező európai gazdasági térrel olcsóbbá válhatott a termelés, bővílhet a piac, jobban tartható a verseny az USA-val, később Japánnal szemben. Az 1970-évekbeni kőolajár-robbanások, a világgazdasági paradigmaváltás, a nehézipar válsága, az infláció elleni küzdelem a gazdasági és monetáris összefogást is kikényszerítette, amelyhez elengedhetetlenné az európai térszerkezet egyensúlytalanságainak csökkentése (regionális politika).

Az összeurópai szintű redisztribúció (Strukturális Alapok), a közös valuta (euró), a közös kül- és biztonságpolitika (CFSP, közös katonai fellépések, Schengen), a döntéshozatalban erősödő szupranacionális szervek (Európai Bizottság és Parlament szemben a kormányközi alapon működő Tanáccsal szemben), Európa újraegyesítése (keleti bővítés), az államokhoz hasonló európai szimbólumok (himnusz, zászló, állampolgárság, alkotmány) az elmélyülő közös és közösségi szakpolitikai szabályozások (állategészségügy, fogyasztóvédelem, környezetvédelem, egyenjogúság, versenyjog, roamingdíj, Bajnokok Ligája) egyre inkább azt mutatják, hogy az európai integráció megteremtésének a XXI. század közepén már a katonai, gazdaság mellett van egy *elvi oldala* is (européerek).

Az Európai Unió bár fele akkora területű mint az USA, félmilliárdhoz közelítő népessége jóval nagyobb munkaerő- és fogyasztópiacot jelent. A GDP nagysága alapján gyakorlatilag teljesen egyformák, ugyanakkor a jólét, gazdasági fejlettség szempontjából még van mit Európának behoznia az USA-hoz és Japánhoz képest. Az exportbevételek tekintetében viszont a legjobb pozícióval az Európai Unió rendelkezik az USA-val, Japánnal vagy Kínával történő összehasonlításban.

A közös külső vámfalak és a belső szabad piac révén az országok külkereskedelmében egyre nagyobb szerephez jutnak a *régió belüli (intraregionális) gazdasági kapcsolatok*. Különösen jelentősen megnövekedett az európai irányzék a Nemzetközösség felől Európa felé forduló Nagy-Britannia, az 1970-es évek közepéig a diktatúrák miatt el- és kizárt mediterrán államok, és a rendszerváltásig inkább autark vagy egymással lazább és nem piaci alapú külgazdasági kapcsolatokkal összekötött kelet-közép-európai államok esetében, ahol az orosz kapcsolatok tudatos elutasítása még inkább felgyorsította az átstrukturálódást az EU irányába. A folyamat talán legnagyobb nyertese az időközben egységessé vált Németország, amely a legtöbb országban a vezető külkereskedelmi partner, és a keleti bővítéssel földrajzilag is centrális fekvésével egyre erősebb gazdasági befolyásra tehetett szert.

Az Európai Unió *távlati bővítését* nehéz megjósolni, a Balkán térségének erre megvan az esélye, a posztszovjet térség esetében ugyanakkor nehéz a Moszkvától elszakadás. Ebben részben az olcsóbb orosz kőolajtól és földgáztól való erős függés játszik szerepet, részben pedig a zavaros etnikai viszonyok, amelyek „sakkban tartják” az utódállamok európai integrálódását. Ukrajnában a helyi orosz kisebbség inkább a moszkvai kapcsolatok megtartását választja Brüsszel helyett. Moldávia európai és romániai integrációját az ország ipari súlypontját adó Dnyeszter-menti régióban élő orosz kisebbség bénítja. A Kaukázus vidékén a grúz Sztálin óta zavarosan kialakított határvonalak adnak lehetőséget az orosz befolyás fenntartására. Oroszország támogatja a grúziai kisebbségek szeparatista mozgalmait. A jogilag Grúziához tartozó Abházia csak orosz oldalról közelíthető meg, Dél-Oszétia autonómiaja védelmében az orosz hadsereg több grúz várost bombázott, miközben neki is vannak nagyobb fokú autonómiát vagy elszakadást követelő etnorégiói (Csecsenföld, Észak-Oszétia) a Kaukázus északi oldalán.

A bipoláris világ végével *Oroszország* világpolitikai befolyása visszaesett, amit a rendszerváltást követő években súlyos gazdasági válság is tetézett. Az orosz gazdaság (és a rubel) 1998-ban volt a mélypontján, azóta viszont gyors fellendülés (átlagosan 6–8 százalékos évi GDP növekedés) következett be, amelyben kulcsszerepet kap a 2010. környékén már az orosz GDP egyharmadát kitevő szénhidrogénexport. Az orosz energiától való függés nem csupán a posztszovjet országok moszkvai orientációját határozza meg, hanem az EU és Oroszország közötti kapcsolatokat is. Az oroszoktól való egyoldalú függés mérséklésére az Európai Unió közel-keleti alternatív vonalak kiépítésében is gondolkozik (Nabucco-terv keretében).

Az európai kultúrrégió, amely mindig is nemzetek, nyelvek és vallások mozaikjából tevődött össze, az XX. század közepétől felgyorsuló vendégmunkás beáramlás révén még *multikulturálisabbá* vált. A legtöbb európai ország természetes szaporodása igen alacsony, vagy fogyásra váltott át, csak a bevándorlási többlet révén nem csökken számos ország népessége, ugyanakkor jelentős belső arányeltolódás megy végbe a nem európai származásúak javára (különösen a városi régiókban). A beilleszkedés és/vagy a tolerancia elégtelenségéből származó konfliktusok új kihívás elé állítják Európát. Úgy tűnik, a vendégmunkások gyermekeiből kikerülő „bennszülött” második generáció sokkal radikálisabban fejezi ki egyenjogúsági követeléseit.

XV.1.2. Észak-Amerika

Észak-Amerika 400 évvel ezelőtt a Föld egyik legjelentéktelenebb perifériája volt, napjainkra egy elképesztően gyors fejlődésen ment keresztül, amelynek révén a világ leg-erősebb gazdasági centrumává és politikai szuperhatalmává nőtte ki magát, amely nemcsak integráns részese a globalizációnak, de legfőbb haszonélvezője, sőt bizonyos fokig mozgatója is. (PROBÁLD F. 2005)

Észak-Amerika (vagy Angol-Amerika) *területi lehatárolása* keleti, nyugati és északi irányba viszonylag egyértelmű, csupán Grönland hovatartozása kérdéses. A Föld legnagyobb szigete ugyanis Dánia külbirtoka, ennek ellenére földrajzilag inkább a kanadai szigetvilággal mutat rokon vonást, ráadásul az Atlanti-óceánt kettéválasztó hátság amerikai oldalán terül el, ami indokolja Észak-Amerikához sorolását.

A kultúrrégió az eltérő gyarmati örökségű, és abból következően katolikus vallású, spanyol ajkú, alacsonyabb fejlettségű Latin-Amerikától elválasztó déli határa több vonalon húzható meg.

- 1.) A legészakabbi verzió szerint még az *USA-n belül* meghúzható ez a vonal, hiszen csak az 1849-ben a Mexikó elleni háborút lezáró békediktátum keretében szerezte meg a győztes USA az addig évszázadokon keresztül folyamatosan spanyol koronához, illetve Mexikóhoz tartozó déli tagállamait. Ugyanakkor ezek a területek az azóta eltelt a több mint másfél évszázad alatt integrálódtak az USA gazdaságába, sőt a posztmodern korban épp a „Sunbelt” övezet vált az egyik legdinamikusabban fejlődő zónává, de a megörökölt spanyol földrajzi nevek (pl. Los Angeles, Új-Mexikó, Florida) és a jelentős arányú és délről további utánpótlást kapó spanyolajkúak továbbra is fontos kulturális elemet jelentenek.
- 2.) A két kultúrrégió közötti választóvonalat leggyakrabban a Río Grande / Río Bravo del Norte folyók vonalán *Mexikó és az USA jelenlegi határa* mentén szokták meghúzni. A politikai határokhoz való igazodás leegyszerűsíti/lehetővé teszi a kultúrrégiók országos szintű statisztikai adatokkal történő összehasonlítását. Ráadásul, ahogy a fentiekben már szó volt róla, a valódi fejlettségi törésvonal nem az USA belüli egykori gyarmati határon, hanem sokkal inkább a jelenlegi államhatár mentén húzódik, mely gazdasági szempontból egyike a Föld legkontrasztosabb határvidékeinek. Jelen könyv is itt húzza meg a határvonalat.
- 3.) A természetföldrajzi értelemben használt Észak-Amerika Mexikó nagyobb északi részére is kiterjed, hiszen a Sziklás hegység vonulatai (Kaliforniai-félsziget, Sierra Madre hegyvonulatai) a közötté lévő medencék és délre magasodó fennsíkok (Mesa

és bolsónok) formájában folytatódnak Mexikóban is. A természetföldrajzi Észak-Amerika déli határa a *Tehuantepec-i-földsoros*, ahol mindössze 216 km-re közelíti meg egymást a Csendes-óceán és az Atlanti-óceánhoz kapcsolódó Mexikói-öböl. Ez azonban inkább csak természetföldrajzi szemléletű, gazdaságföldrajzi célokra azonban kevésbé használható, hiszen ahogy a többi államhatárhoz nem igazodó felosztás esetén, itt is felmerül a statisztikai mérhetőség problémája.

- 4.) Mexikó fokozódó észak-amerikai gazdasági integrálódásával (kül)gazdasági értelemben gyakran *egész Mexikót* Észak-Amerikához sorolják. 1994-ben Kanada, az Amerikai Egyesült Államok és Mexikó megalapította az Észak-amerikai Szabadkereskedelmi Egyezményt, a NAFTA-t. Emellett Mexikó tagja a világ legfejlettebb gazdaságai tömörítő OECD-nek is. Ez a legtágabban értelmezett Észak-Amerika fogalom.

Ha Észak-Amerikához Grönlandot, Kanadát és az USA-t vesszük, akkor 22 millió km²-es területe nagyjából épp megegyezik Latin-Amerikáéval. (93. ábra) Itt található a Föld 2. (Kanada) és 4. legnagyobb területű országa (USA), mindkettő nagyjából Európához hasonló méretű. Észak-Amerika 350 millió fős népessége – bár továbbra is nagy bevándorlási nyomás nehezedik rá – azonban jócskán elmarad a XX. század közepén elképesztő demográfiai robbanást megélt szomszédos latin-amerikai kultúrrégiótól. A nagy területből és az ehhez képest viszonylag kisebb népességszámból következik Észak-Amerika alacsony átlagos népsűrűsége (16 fő/km²), amely területileg egyébként rendkívül szélsőségesen oszlik meg, pl. kb. 50–50 millióan élnek az észak-atlanti part Bostontól New Yorkon át Washingtonig húzódó megalopoliszában (BosWash) és a Nagy-Tavak Chicagótól Pittsburgig elterülő megalopoliszában (ChiPitts) és további 38 millióan Kalifornia állam San Franciscótól Los Angelesen keresztül San Diegóig elnyúló megalopoliszában (SanSan).

93. ábra: Észak-Amerika kultúrrégiójához tartozó országok
Forrás: Varga Ágnes szerkesztése

Az észak-amerikai kultúrrégióra máig hatást gyakorol a konok puritanizmus, amely azokat első vállalkozó szellemű angolszász bevándorlókat jellemezte, akik dacoltak a hosszú hajóút bizonytalanságaival, a fagybetörésekkel, a járványokkal. A *gyarmatosítás* eleinte az atlanti tengerpartra korlátozódott, ahol az angolok szereztek egyre jelentősebb

befolyást kiszorítván, kivásárolván a többi (pl. holland, svéd) telepest. Így lett 1664-ben Új-Amszterdamból New York. A gyarmati terület északi és déli része eltért gazdálkodásában. Míg Dél (pl. Virginia) gazdaságát a latin-amerikaihoz hasonló ültetvényes rabszolgatartó monokultúrák jellemezték (cukornád, dohány, gyapot, indigó, rizs), az agrárium szempontjából mostohább adottságú Északon inkább az erdőgazdálkodás és kézműipar vált uralkodóvá, elutasítván a rabszolgatartást, amely később elodázhatatlanul konfliktushoz vezetett a két térség között. A XVIII. század végén azonban fontosabb volt az Angliától való függetlenedés ügye, amely az 1776-os Függetlenségi Nyilatkozattal be is következett.

A XIX. század második felére az Amerikai Egyesült Államok a pionír mozgalom hódításaival (Közép-Nyugat), vásárlásokkal (Louisiana, Alaszka) és háborúval (Délnyugat) fokozatosan *terjeszkedett Észak-Amerikában*. Időközben Kanada még sokkal tovább a brit koronához tartozott, igaz továbbra is megmaradt frankofon etnorégiója (Québec Montréal központtal).

Kezdetben az amerikai álmot a bőven rendelkezésre álló *szabad földfoglalás* jelképezte. A 65 hektáros farmgazdaság olyan nagy volt egy család számára, amely egyrészt megkövetelte a gazdálkodás gépesítését, másrészt a terménybőség önellátás helyett az árutermelő mezőgazdaság kialakulását eredményezte. A vidéki földterületek népességvonzó hatása miatt a városokban munkaerőhiány lépett fel, ami a városi munkabérek emelkedéséhez vezetett. Ez pedig egyrészt elvitte Európába az amerikai városi jólét hírért felgyorsítván a bevándorlást, másrészt a vállalatokat a drága élőmunka helyett a gépek használatára ösztönözte.

Az 1860-as években az USA-n belül Észak és Dél között *polgárháború* robbant ki, amely az Észak győzelmével járt. Ez felgyorsította a társadalom modernizálódását, a rabszolgaság eltörlését. A technika is fejlődött, az USA a későn jövők előnyét élvezve hamar kiépítette a XIX. század végének megfelelő kommunikációs és közlekedési hálózatát.

A XX. század elejére azonban elfogytak a vidéki szabad szűzföldek, így a bevándorlás inntől inkább az *észak-atlanti partvidék és a Nagy-Tavak környékének városai* felé irányult, amely gyors urbanizációt eredményezett. 1900-ban már az USA a világ ipari termelésének közel egynegyedét adta, és fokozatosan átvette a világgazdasági vezető szerepet. A hatalmas méretű egységes piac a tőke koncentrációjához, egymással összefonódó óriási ipari és pénzügyi intézmények kialakulásához vezetett. A City of London helyett a Wall Street vált a világ fő pénzügyi központjává. Észak-Amerika az Európán kívüli kultúrrégiók közül elsőként válhatott centrumtérséggé a szerveződő világgazdaság történetében.

A fokozódó világgazdasági jelentősége ellenére az USA-t sokáig jóval *szerényebb világpolitikai szerepvállalás* jellemezte. Amerika ugyanis a nemzetgazdasága érdekeinek megfelelően a katonai beavatkozásokat elutasító izolacionalista külpolitikát vallotta. E kérdésben némi elmozdulást jelentett az 1823-as *Monroe-elv*, amely az USA elsődleges befolyását hirdette ki az akkoriban Spanyolországtól függetlenedő latin-amerikai exgyarmatokon, de az európai konfliktusokba történő beavatkozást maga az amerikai közvélemény is ellenezte. Mindkét világháborúra jellemző, hogy az Egyesült Államok vonakodva lépett be, amely végül is mindkét esetben döntő kimenetelűnek bizonyult a háború lezárásához.

A két világháború *konjunktúráját* jelentett az USA számára, a szövetségesek ellátó hátrországaként felfutott a nehézipar és az arra ráépülő hadiipar. Az ipar munkaerőhiánya akkora volt, hogy a nőket is foglalkoztatták, illetve még mexikói bedolgozó üzemeket is

bevontak a termelésbe. A két világháború közötti időszakban azonban az 1929–1933-as *világválság*ot a világ többi térségéhez képest sokkal súlyosabban élte meg az Egyesült Államok. Ez a gazdaságtörténet egyik legsúlyosabb krízise volt, amely egy túltermelési (konjunkturális) válság volt (szemben az 1970-es évek strukturális válságával). Lényege, hogy a túlfűtött termelés már nem talált elegendő piacot. Számos üzem csődbe ment, amelynek eredményeként drasztikusam visszaesett a GDP, és megnőtt a munkanélküliség. Az egyébként az állami beavatkozástól vonakodó liberális amerikai gazdaságpolitika F. D. Roosevelten idején figyelmét a hátrányos helyzetű térségekben élők felé fordította.

A II. világháború végétől jelentősen megváltozott Amerika világpolitikai szerepvállalása. A Japánra ledobott két atombomba nem csupán a kelet-ázsiai ország kapitulációját eredményezte, de az egész világ számára érzékeltette az USA roppant katonai erejét. A Szovjetunió növekvő befolyásának megakadályozására a világ másik ellenpólusává, *szuperhatalmává* vált. Ez egyben az USA nemzetgazdasági érdeke is volt, hiszen a bolsevizálódás lehetősége fenyegette az időközben gyarapodó amerikai transznacionális vállalatok piacait. Maga a közvélemény is elfogadta a globális szerepvállalást.

Az USA a világháború utáni gazdasági, politikai és katonai világrend kialakításának egyik kulcsszereplőjévé vált. A két világháború között az izolacionalizmus jegyében még a Nemzetek Szövetségébe (Népszövetség) sem lépett be, 1945-ben viszont már egyenesen New York lett az ENSZ székhelye. A szovjet fenyegetettség megakadályozására létrejött nyugati katonai szövetség (NATO) vezető országává vált. Pénzügyi téren is vezető szerepet töltött be, a Bretton Woods-i rendszer ugyanis az amerikai dollár különleges szerepére épült (korlátlan aranyra válthatóság).

A XX. század közepén az USA a fordizmus egyik mintaországa volt, amely a futószalagon történő nagyszériás termeléssel ipari nagyhatalommá fejlődött. 1950-ben a világ *ipari termelésének* több mint felét adta. A tömegtermelés azonban *tömegfogyasztást* is feltételez (különben megismétlődne az 1930-as évek eleji világválság), ennek gerjesztéséhez nagymértékben hozzájárul a média marketing szerepe. Nem csupán a média nőtte ki magát önálló hatalmi ággá, de maga Amerika is *medianagyhatalommá* vált. A tudatos kommunikációs módszerek nem csak a termékek eladásában, de a világpolitikai események közvélemény számára történő kommentálásában is fontos szerepet kaptak.

Az 1970-es évektől azonban a világgazdasági paradigmaváltással Észak-Amerikának is változtatnia kellett. Ez egyrészt az iparról a *szolgáltató szektor* felé, másrészt az iparon belül a nehéziparról a high-tech iparágak felé történő elmozdulásban öltött testet. Bár a világ legnagyobb transznacionális vállalatai továbbra is az USA-ra koncentrálnak, az ország gazdaságában egyre nagyobb teret nyertek a kis- és középvállalkozások. A posztfordi gazdaságra jellemző a kellemes éghajlatú Sunbelt (Kalifornia, Texas, Florida) felértékelődése és a Frostbelt (Appalache, Nagy-Tavak vidéke) háttérbe szorulása.

Napjainkra az USA ipariból *információs társadalommá* fejlődött. A tudatos bevándorlási politika részét képezi az „agyelszívás” („brain drain”). A magasabb fizetések és az innovációk kihordásához alkalmasabb infrastruktúra miatt a tehetséges szakemberek az USA-ban valósítják meg találmányaikat. Szabadalmak terén az USA 2–2,5-szeresen múlja felül Európát.

Az Amerikai Egyesült Államok részesedése 40 százalékos a világ kutatásra és fejlesztésre (K+F) fordított kiadásaiából, de megközelítőleg ugyanakkora az ország súlya a világ *katonai célra fordított költségeiből* is. A Szovjetunió széthullásával Moszkva azonban már nem tölti be az ellenpólus szerepét, a bipoláris világ véget ért. Ellenségkép híján viszont nehéz fenntartani az USA status quo-ját is az új világrendben. Úgy tűnik, a terro-

rizmus „láthatatlan ellenségével” szembeni harc új szerepet ad a világ csendőrének, amely akár nemzetközi (ENSZ) felhatalmazás nélkül, egyedül is végrehajt nemzetközi katonai beavatkozásokat (unilateralizmus). Az USA tehát nagy utat járt be az izolacionalizmustól a világszendőr szerepig, az amerikai közvélemény azonban továbbra is csak a drámai események (Pearl Harbor, World Trade Center elleni támadás) hatására adja támogatását a katonai beavatkozásokhoz.

Az észak-amerikai kultúrrégiót a világ többi gazdasági centrumtárságához, Európához és Kelet-Ázsiához képest a *liberális elvek* fokozottabb térnyerése jellemzi, mind a társadalom, mint pedig a gazdaság szintjén. Kelet-Ázsiához képest az állami helyett a magánszektor sokkal jelentősebb szerepet tölt be a gazdaságban, a piaci mechanizmusok akadálytalanabban érvényesülhetnek. Nincs olyan szintű állami vagy közösségi szintű redistribúció (regionális politika), mint az Európai Unió esetében, az állami központi beavatkozások jóval szűkebb hatókörűek, az ellátó intézmények javarészt piaci alapon működnek.

XV.1.3. Kelet-Ázsia

Kelet-Ázsia az egyetlen olyan kultúrrégió, amely az *európaiától (nyugatitól) eltérő civilizációs alapokról* indulva is a kapitalista világ gazdaság centrumává tudott válni, úgy hogy eközben megőrizhette saját kultúráját, hagyományait. A térség lakói alapvetően az antropológiailag mongoloid nagyraszshoz tartoznak. A négy államalkotó kelet-ázsiai nemzet, a mongol, a kínai, a koreai és a japán, de alárendelt helyzetben ennél sokkal több nemzet él a kultúrrégióban (pl. tibeti, ujjur). Kelet-Ázsia egyúttal a kínai kultúra hatásterületét jelenti, ahol az inkább az evilági élet erkölcsi tanításait központba helyező uralkodó vallások közé tartozik a buddhizmus, a konfucianizmus, a taoizmus, amelyek egymással is összefonódva jelentik az univerzizmust (emellett megemlítendő a japán sintóizmus, illetve számos kisebb-nagyobb helyi vallás is). (PROBÁLD F. 2008)

A vallással összefüggésben számos egyéb hasonlóság is megjelenik (filozófia, művészetek, építészet, kínai naptár és írás). Sokáig Mongóliában is a kínai írás volt hivatalos, a japánok és a koreaiak ma is a klasszikus kínai karakterekből származó írásjegyeket használják, még ha nyelveik más írásrendszerűek is (a XV. század óta a koreai abc 24 betűs).

Jelenleg a *négy kelet-ázsiai államalkotó nemzet* politikailag hat államra tagolódik, és az államhatáraikkal nagyobb területre terjednek ki a szűkebben vett természetföldrajzi Kelet-Ázsiánál. Mongólia és Japán mellett a XX. század közepe óta Korea és Kína két-két államra oszlik: Dél- és Észak-Korea, illetve (Szárazföldi) Kína és Tajvan. (Korábban még Hongkong és Makaó is külön kínai egységeket képezett, az előző 1997-ben az Egyesült Királyságtól, utóbbi pedig 1999-ben Portugáliától tért vissza Kínához, és lettek annak különleges igazgatású régiói). A kelet-ázsiai kultúrrégió Kína hódításaival igazodván a jelenlegi államhatárokhoz nyugatabbra fekvő Belső-Ázsiára is kiterjedt, és magában foglalja a buddhista Tibetet, valamint az inkább az Iszlám Világ kazah és kirgiz népeivel rokon vonást mutató ujjurok (muszlim vallású, nomád életformát folytató türk népcsoport) területét (Hszincsiang Ujjur tartományt).

12 millió km²-es területével a világviszonylatban Kelet-Ázsia nem túl nagy kiterjedésű (valamivel nagyobb mint Európa), ugyanakkor népességszáma alapján világelső: 1,6 milliárdhoz közelítő lakossága a világ népességének 23 százalékát tömöríti. (94. ábra) Maga Kína 1,36 milliárd fős népességével (még) a Föld legnépesebb országa, igaz a növekedés lassuló, a közeljövőben várhatóan a még mindig dinamikusan népesedő India meg fogja

előzni. Kelet-Ázsia a világ sűrűbben lakott régiói közé tartozik (átlagosan 130 fő/km²), a benépesültség azonban elsődlegesen a tengerparti zónára koncentrálódik, a periferikus fekvésű nyugati és az északi etnorégiók (Tibet, Hszincsiang Ujgur, Belső-Mongólia) még mindig alig benépesültek.

94. ábra: Kelet-Ázsia kultúrrégiójához tartozó országok
Forrás: Varga Ágnes szerkesztése

A Föld kultúrrégiói közül Kelet-Ázsiában alakultak ki az emberiség *legrégebb ideje folyamatosan működő civilizációi*. Bár a világ más térségeiben is kialakultak nagy és a korunk technikai szintén fejlett birodalmak, ezek és a területükön lévő mai államok között megszakadt a kontinuitás. Az ókori Egyiptom nem a mai Egyiptom, Mezopotámia nem Irak, az Indus-völgyi civilizáció nem Pakisztán, a Római Birodalom nem Olaszország, az Azték Birodalom nem Mexikó, az inka pedig nem Peru „jogelődje”. Kínában viszont 4000, Koreában 3000, Japánban pedig 2000 éve gyakorlatilag ugyanaz a kultúrkör maradt meg, még akkor is, ha időközben változott az uralkodó dinasztia vagy akár az államforma. A kelet-ázsiai kultúrrégió számos találmányt adott a világnak (pl. iránytű, papír, porcelán, puskapor vagy selyem), ezek közül azonban több sokáig csak helyben hasznosult, – az európai technikai és tudományos forradalommal ellentétben – a technikai fejlődés nem eredményezte a kelet-ázsiai kultúrrégió globális gazdasági, politikai és katonai erőfölényét a többi kultúrrégióval szemben.

A kelet-ázsiai civilizációk hosszú ideig tartó fennállásában szerepet játszhatott a térség viszonylagos *elzártsága*. Ez természetföldrajzi tényezőkkel is indokolható, hiszen keleti irányba a hatalmas Csendes-óceán határolja a térséget. Különösen markáns a választóvonal Dél-Ázsia felé a Föld legmagasabb hegysége, a Himalája. Nyugat és észak felé a Tibeti-magasföld, a Tien-san és a ritkán lakott száraz sivatagos területek (pl. Góbi-sivatag) zárják el az Iszlám Világtól és Szibériától. Délkelet-Ázsiától is magas hegységek képeznek természetes választóvonalat, igaz még ebbe az irányába volt leginkább lehetőség a kapcsolattartásra, illetve terjeszkedésre.

Sokáig az egyetlen jelentős külkereskedelmi kontaktust a selyemút jelentette, az Oszmán Birodalom terjeszkedésével azonban ez is veszélyeztetetté vált. Így az európaiak tengeri úton Afrika, majd a gömb alakú Föld megkerülésével (Amerika felfedezése) igyekeztek eljutni a „Mesés Keletre”. Eleinte az európaiakkal folytatott kereskedés nyereséges volt Ázsia számára, később azonban a világkereskedelem „kis háromszöge” leszűkült az

Atlanti-óceán térségébe, így Kelet-Ázsia periferizálódott. Ezt követően a kínai, korai és japán császárok már tudatosan maguk zárkóztak el az európaiakkal folytatott kereskedelemtől. Kelet-Ázsiát teljes egészében soha nem sikerült gyarmatosítani. Érdekes, hogy épp az a kultúrrégió, ahol az európai civilizáció a legkevésbé érezte hatását, volt képes az európai kultúrkörben kifejlődött kapitalista világ gazdaságba sikeresen beintegrálódni. Ráadásul a világ gazdasági integrálódás esetében nem kezdte ki az európaiktól eltérő kultúra hagyományos értékrendjét, sőt inkább előnyt jelent a takarékoságot, a mértékletességet, a vezető iránti alázatot, a szorgalmat, a tudást erénynek tekintő hagyományos teljesítményelvű kelet-ázsiai felfogás.

Az elzártság nem csak kifelé, hanem Kelet-Ázsia társadalmain belül is megnyilvánult, Kínában egymással kevésbé kommunikáló, elszigetelt *zárt faluközösségek* jöttek létre, de Japánban sem mozoghatott szabadon a lakosság. A földszüke és a túlnépesedés következtében az agrárium csak a faluközösségi keretek között történő autark, önálló naturálgazdálkodást tette lehetővé az egyébként állami tulajdonban lévő földeken („ázsiai termelési mód”), nem alakult ki piaci ártermelő gazdaság, számottevő árucseres országon belül sem volt, amely összekapcsolhatta volna a különböző termelő és fogyasztó körzeteket. Az országon belüli vámok, forgalmi korlátozások még tovább nehezítették a belső kereskedelmi kapcsolatok kialakulását.

A hagyományos távol-keleti *társadalmi szerkezet* feudális jellegű paraszttársadalom volt, amely eltért az európai változattól abban, hogy ez sokkal hierarchikusabb volt, az alattvalók és a despotikus uralkodói hatalom között sokkal nagyobb volt az alá-fölérendeltség. A társadalomban ma is mélyen benne van a feljebbvalók, az idősek, az ősök tisztelete, az egyén alárendelt a közösség irányába (legyen az vallási vagy munkahelyi közösség). A kínai uralkodó dinasztiák jellegzetes ciklikus formában követték egymást, jellemzőjük volt, hogy amikor túlnépesedtek, akkor az éhezések, a súlyosbodó adóterhek előbb-utóbb felkelésekhez vezettek, amely a népesség átmeneti csökkenésével és egy újabb dinasztia megjelenésével járt. A vissza-visszatérő éhínségek gyakorlati kihatása, hogy a kelet-ázsiai kultúrában nem alakulhattak ki vallási alapú étkezési korlátozások (mint például az Iszlám Világban).

Bár a külső gyarmatosítás kevésbé jellemezte a térséget, a történelem során több *hatalmi átrendeződés* történt Kelet-Ázsián belül. A XIII. században virágzott Dzsingisz Kán rövid életű Mongol Birodalma, a mongolok inváziója az emberiség legnagyobb építménye, a Nagy Fal ellenére Kínát is elérte. A XVII. század közepétől egészen a XX. század elejéig a mandzsu-kínai Qing-dinasztia uralta a Kína mellett Mongóliát, és hűbéri fennhatósága kiterjedt a kínai és japán hatalmi centrum között hídszerpet betöltő Koreára is, amely ennek ellenére meg tudta őrizni részleges függetlenségét, nyelvi és kulturális identitását.

A XVII. századtól erősödő európai behatásokra valamennyi kelet-ázsiai dinasztia a teljes *elzárkózás politikájával* válaszolt. Nagy-Britanniának az ún. ópiumháborúban (1840–1842) végül sikerült Kínát legyőznie, és kikényszeríteni legalább egy részleges nyitást. Kínának meg kellett nyitnia Kantont és a további tengerparti és folyami kikötőit, ahol a külföldiek törvényei szerinti koncessziós övezetek jöttek létre. Az európaiak hatására elsődlegesen a gyarmatárúk (pl. tea, selyem) jelentettek értéket. A külföldi árucikkek akadályozták a hazai kézműipar fejlődését. Kína félgymati szintre süllyedt.

Japánban a XVII. század elején a hatalmat hadsereg vezére vette át, aki még harciasan ellenállt az európaiak behatásnak. Csak a XIX. század második felében sikerült az amerikaiaknak felvennie a gazdasági kapcsolatokat. Ebben az időben ér véget a sógunátus, 1868-ban az újra megerősödő császárok bevezették a *Meidzsi (= felvilágusult) reformokat*.

Ez számos társadalmi–gazdasági területre kiterjedt. Megszüntetik a feudális társadalmi szerkezeteket, a felszabaduló jobbgazságot felszívta az ekkor kialakuló modern ipar. Az állam kulcsszerepet játszott a modernizációban, a központi bankok elősegítették a nagycsaládi alapon szerveződő tőkés monopolszervezetek megerősödését. Eltörölték a munkakerő és az áruk szabad mozgását korlátozó szabályokat, amely egységes japán nemzetgazdaság kialakulását tette lehetővé. Kulturális téren a Meidzsi reformok egyik legnagyobb jelentősége, hogy az addig döntően analfabéta társadalom helyett a kötelező alapoktatás bevezetésével a fiatalok a XX. század fordulóján szinte teljes egészében írástudóvá váltak.

A gazdasági fellendülés megnyitotta a *katonai terjeszkedés* lehetőségét is Japán számára a kelet-ázsiai térségben. Kína 1895-ös legyőzésével átalakultak a kelet-ázsiai erőviszonyok. Kína elengedte Koreát, Tajvant és a Rjúkjú-szigeteket, a megroggyant a Kínai Császárság helyett 1911-ben a kikiáltották a Kínai Köztársaságot. Japán győzelmet aratott az időközben a Csendes-óceánig kijutó oroszokkal szemben is, megszerezvén Dél-Szahalint és a Kurill-szigeteket. A Felkelő Nap Országá fokozatosan dominánssá vált a környező szigetvilágban is (Marianna-, Marshall- és Karolina-szigetek), amellyel pedig az épp ebbe az irányba aspiráló USA érdekszférájával ütközött (utóbbi le is állította a stratégiai szempontból fontos anyagok, eszközök szállítását Japán számára). (PROBÁLD F. 2008)

A japán hadiipar és a nehézipar számára nyersanyagokra volt szükség, így az 1931-ben elfoglalta a Kína északkeleti részén fekvő stratégiaileg fontos Mandzsúriát, amely igen gazdag a külszínfejtéssel is elérhető magas fűtőértékű szénben (antracit) és vasércben. A japán megszállás egyúttal a nehézipar, kohászat megteremtését is jelentette Kínában. Japán célja egész Kína elfoglalása volt, ez azonban nem sikerült. Japán tovább terjeszkedett a csendes-óceáni térségben, ahol végül is az USA-hoz tartozó Pearl Harbor elleni támadás adta meg az USA számára a hadba lépés lehetőségét.

A világ hadszínterein már elcsendesültek a fegyverek, de Kelet-Ázsiában még *tovább tartottak a háborús konfliktusok*. Maga a II. világháború is itt ért véget a Hirosimára és Nagaszakira ledobott két amerikai atombombával, amely végül is elérte Japán kapitulációját. Japán elveszítette területi hódításait. 1946-ban Kínában polgárháború tört ki, amely végül a kommunista kínai erők győzelmével ér véget, és 1949-ben kikiáltják a Kínai Népköztársaságot. A vesztes nemzeti kínai (Kuomintang) kormány Tajvan szigetére menekült, és sokáig Tajvan képviselte a világ legnépesebb országát az ENSZ-ben. Koreát 1945-ben északon a szovjetek, délen az amerikaiak szállták meg. 1950-ben a szocialista északi országrész a délre is ki akarta terjeszteni befolyását, amely a kettejük közötti háborúba torkollott. 1953-ban fegyverszünetet kötöttek nagyjából az 1945-ös határvonal mentén.

Az USA eredetileg Kínában látta legfőbb kelet-ázsiai szövetségesét a háború utáni új világrendben, a kommunista hatalomátvétel után ez azonban lehetetlenné vált. A kínai konfliktus és a koreai háború idején Japán viszont az amerikaiak nélkülözhetetlen támaszpontjává és ellátó bázisává vált, amely hatására az USA mégiscsak az addig saját maga által erőltetett szankciókkal sújtott Japánt igyekezett feléleszteni. A japán állam tudatos tervidőszakokkal sikeres fejlesztéseket hajtott végre, a háborúban romba döntött ország egy rendkívül dinamikus gazdasági növekedési pályára állt, a *japán gazdasági csoda* évi 10 százalékos növekedése az 1970-es évek olajárrobbanásáig eltartott. A növekedés alapját a társadalom mentalitása, munkamorálja és a kezdetben alacsony munkabérek jelentették. A fejlődés motorját az iparcikkek kivitele jelentette, az egyes évtizedekben azonban eltérőek voltak a vezető iparcikkek. Eleinte az alacsony munkabérekre alapozott munka-

erő intenzív iparágak fejlődtek (pl. szövetek, konfekcióáruk, plüssjátékok). Az 1970-es években a tőke- és nyersanyag intenzív nehézipari termékek gyártásával vált ismertté a japán ipar (p. hajógyártás). Egy évtizeddel később Japán már a tudásintenzív high-tech iparcikkek kivitelére szakosodott (autóipar, elektronika, számítógépgyártás).

Időközben a megemelkedett japán munkabérek és a japán valuta, a jen felértékelődésével megdrágult a japán export, és az 1990-es évektől egyre jellemzőbbé vált, hogy a külföldön előállított japán licenzű termékek megvásárlása a szigetországiak számára is olcsóbb volt az odahaza előállítottéhoz képest, ezért az új kihívás Japán számára a saját belső fogyasztói pozíciójának javítása. Az utóbbi években megindult a japán működőtőke-kivitel a pénzügyi, kereskedelmi és szállodaipari szektorba. Japán ma már az információs társadalom egyik emblematikus hazája, amely egyúttal a tudásexport (gyártási eljárások, innovációk) terén is sikereket ér el.

A japán mintát követte kb. egy évtizedes lemaradással az *újonnan iparosodó országok* (NIC, newly industrialized countries) 1. csoportja, amelyek Szingapúr kivételével döntően kelet-ázsiaiak (Dél-Korea, Hongkong és Tajvan). Észak-Korea, Kína és Mongólia ugyanakkor a *szocializmus* útját választotta. A két rendszer közötti verseny különösen kiéleződött az azonos etnikai, kulturális hátterű két Korea között. Igaz, a vegytiszta összehasonlítást némiképp torzítja, hogy induláskor Észak-Korea rendelkezett jobb természeti és gazdasági adottságokkal (ásványkincsek, ipari kapacitások), míg Dél-Korea nem csupán északi szomszédjától, hanem még Indiától is elmaradt az 1960-ban. Ennek ellenére Dél-Korea valóságos koreai gazdasági csodát hajtott végre, amelyben japánhoz hasonlóan kulcsszerepet vállalt az állam, amellyel összefonódtak a hatalmas családi óriáskonzern vállalatok (chaebolok). Észak-Korea viszont az önerőre támaszkodást (dzsucse) választotta, amelynek kudarca az 1990-es évekre már láthatóvá vált a világ közvéleménye számára.

Időközben az 1949-ben kikiáltott Kínai Népköztársaságban Mao Ce-tung vezetésével egy *sztálini típusú kommunizmus* indul el, amely a hatalmas erőforrások mozgósításával igyekezett fejlődést elérni (ún. „nagy ugrás” politikája). Az ország felemelkedését nehezítették a természeti csapások miatt fel-fellépő éhínségek. Az élelmezés stratégiai kérdéssé vált, amelyet a mezőgazdasági termelés extenzív bővítésével, újabb földterületek bevonásával kívántak elérni. A helyzetet tovább feszítette a demográfiai robbanás, ezt azonban Mao nem korlátozta („Az embernek csak egy szája van, és két keze”). Később megindult az agrárium intenzifikálása (pl. műtrágya- és traktorgyártás). Sztálin halála után Kína úgy érezte, hogy a Szovjetunió letért a szocializmus helyes útjáról, és a kelet-ázsiai óriásország magában látta a helyes vezető példáját. Mindez elhűvösítette a viszonyt a világ legnagyobb területű és népességű országa között. Mao 1976-os haláláig erős sztálini típusú személyi kultuszt teremtett, ehhez járult hozzá a „nagy kulturális forradalom”, amely valójában a pedagógusok meghurcolásában, ellenzéki értelmiségiek likvidálásában és könyvégetésben nyilvánult meg, a Mao gondolatait tartalmazó „Kis vörös könyvecske” viszont követendővé vált.

Mao 1976-os halála után a Teng Hsziao-ping vezetésével a *reformkommunizmus* kerül előtérbe. Egy átfogó gazdaságirányítási reform részeként négy ágazat modernizálását tekintik elsődlegesnek: mezőgazdaság, ipar, honvédelem és új elemként a tudomány. Kína még mindig a világ egyik legelzártabb országa, amelynek külkereskedelmi forgalma az 1970-es évek végén még Tajvantól és Hongkongtól is elmaradt. 1992-ben a paradoxianak hangzó „szocialista piacgazdaság” jegyében, ha ellenőrzött formában is, de lehetővé teszi a magánszektort, beengedik a külföldi tőkét, fejlesztik a turizmust. A tengerparti területeken megnyitott különleges gazdasági övezetek, vámszabad területek révén mára

(tulajdonképpen történelmében először) már jóval nyitottabbá vált a kínai külkereskedelem (ebben csak részben a hivatalos nyitási politika érhető tetten, ugyanis Hongkong és Makaó visszaszerzése nyomán azok teljes külkereskedelme immár a kínai részévé vált). A jelenkorban óriási (hiánypótló) beruházásokat hajtanak végbe a közlekedésfejlesztés terén, lassan bekötődtek az ellátatlan távoli tibeti térségek is az ország vérkeringésébe.

A távol-keleti újonnan iparosodó országokhoz hasonlóan Kína is az ipari exportja révén éri el a fejlődését, sőt ma már egyre több high-tech termékkel is jelen van a nemzetközi piacokon. Kína roppant méretei miatt azonban nem illeszthető bele egyszerűen a NIC-országok sorába, ugyanis egyrészt a fajlagosan egy főre vetített fejlettségi szintje még mindig szerény, másrészt gazdasági és népességsúlyával *világhatalmi szerepre* is aspirálhat, ez az apró NIC-országokhoz képest eltérő perspektívákat nyújt a jövőbeni Kína számára. A tudományos fejlesztések révén ma már embert is képes a világűrbe juttatni, amely már jelzi az új világpolitikai ambícióit.

XV.1.4. Ausztrália

Az Ausztrália-Óceániára és Antarktiszra kiterjedő ausztrál kultúrrégió, a „*Déli Kontinens*”, az öt földrész egyike, amely nehezen sorolható be a különböző felosztásokba. Jellemzője, hogy a Föld többi kultúrrégiójától általában *nagy távolságra* van. Afrika 7000, Amerika 10–12 ezer, Európa pedig több mint 20 ezer km távolságra fekszik tőle, ez is szerepet játszott abban, hogy az őslakói viszonylag *későn népesítették be*, és később is meglehetősen későn felfedezték fel más civilizációk.

Ausztráliát és Új-Zélandot a társadalmi–gazdasági szerkezetük, fejlett infrastruktúrájuk, gazdasági fejlettségük alapján a *világgazdaság centrumtárségek* között tartják számon, amelyek pl. a Világbank beosztásában a magas jövedelmű (high-income) országok között szerepelnek. Még a világot Fejlett Észak és Szegény Délre osztó Brandt-vonal is az Északhoz sorolja. Nyilvánvalóan Ausztrália és Új-Zéland esetében helytálló lehet a fejlett centrum kifejezés. Óceánia azonban már inkább a Félperiféria vagy Periféria országaival mutat rokon vonást. Számottevő népesség és gazdasági tevékenység híján az Antarktisz világgazdasági szerepe pedig önmagában is megkérdőjelezhető.

Amikor a világgazdaság három akciócentrumáról beszélnek, abból kimarad Ausztrália. A Triádot alkotó Európa, USA és Kelet-Ázsia körül a kapcsolatrendszerük alapján jellegzetes erőterek rajzolódnak ki. (GOLOBICS P. 2002) Ausztrália esetében az erőtérhez besorolást bonyolítja, annak változó jellege, a korábban domináns európai (pontosabban brit nemzetközösségi) kapcsolatrendszert egyre inkább a földrajzi közelségből adódó *távol-keleti kapcsolatok* határozzák meg. Mégsem egyszerűsíthető le a térség Kelet-Ázsia (Japán) félperifériájának, és nem vonható össze a szomszédos délkelet-ázsiai kultúrrégióval sem.

A kultúrrégió területe az Antarktisszal együtt 22 millió km², ami alapján a nagyobb világrégiók közé tartozik (igaz az Antarktisz nélküli Ausztráliát épp a legkisebbként tartják számon az öt kontinens között). (95. ábra) Az ausztrál kultúrrégió lakóinak száma nem éri el a 40 millió főt, amellyel egyértelműen a legkisebb népességű, és népsűrűségű a kultúrrégiók között. Az ausztrál kultúrrégió három nagyobb belső egységre különíthető el: egyrészt Ausztráliára és Új-Zélandra, másrészt Óceániára (vagy Déli-csendes-óceániai-szigetek), harmadrészt pedig az Antarktiszra. Az óceániai szigetvilág pedig antropológiai és földrajzi szempontból még tovább osztható Melanéziára (negroid lakosság), Mikronéziára (kis méretű szigetek) és Polinéziára (sok sziget).

95. ábra: Ausztrália kultúrrégiójához tartozó országok

Forrás: Varga Ágnes szerkesztése

A kultúrrégió számos etnikumának származása még mindig vitatott, azonban valószínűsíthető, hogy az *öslakosok Délkelet-Ázsiából érkezhettek*. Először az ausztraloidok telepedtek le Új-Guineában, akiket az Indonéz-szigetvilágból (10–4 ezer éve) érkező negroid melanéz pápuák szoríthatták tovább Ausztráliába. Az európai és mongoloid vonásokat egyaránt mutató polinézek Kr. e. II. évezredben érkezhettek először Mikronézián keresztül a legtávolabbi polinéz szigetekre. Végül 2000 évvel ezelőtt a Fülöp-szigetek irányából a polinézekhez képest inkább mongoloid antropológiai vonású mikronézek költöztek be. Új-Zéland öslakos benépesülésének utolsó hullámát jelentették a XIV. század közepén Tahiti felől érkező polinéz maorik.

Az európaiak *XVII. század végi* megjelenésekor Óceánia öslakossága több millió fő lehetett, Új-Zélandon mintegy 250 ezer maori élhetett, az ausztráliai öslakosság, az abók (Aborigines) létszámára vonatkozó becslések pedig széles határok, 200 és 500 ezer fő között ingadoznak. Míg Új-Zélandon a maorik fejlett mezőgazdasági kultúrával rendelkeztek, Ausztráliában az öslakosok nomád vadászó–gyűjtögető életmódot folytattak, közösségekbe vagy klánokba szerveződve lakták be Ausztráliát, és megközelítőleg 200 nyelvet beszélhettek, az animista vallás jellemezte őket. (BRADSHAW, M. et. al 2012)

Vélhetően már a XV. században a kínaiak eljutottak az ausztrál kultúrrégióba, de nem ismételték meg a látogatást. Az *európaiak* közül a hollandok fedezték fel először a térséget a XVII. században. Az óceániai szigetek eleinte a bálna- és főkavadászflokkok támaszpontjai voltak. Az angol James Cook 1770-es felfedezőútja során gyarmatosították Ausztráliát és Új-Zélandot, amely kárpótolta őket Amerika épp ekkori elvesztéséért. Új-Zélandra a maori öslakosság ellenállása miatt csak kicsit később érkeztek az első angol telepesek. A XIX. század második felében felgyorsult a bevándorlás, eleinte az aranyláz, majd jellemzően a mezőgazdaság (különösen a juhtenyésztés) vonzotta a betelepülőket. A hűtőhajók a XIX. század végétől lehetővé tették a birkahús kivitelét Európába. Ausztrália partvidékén öt telepet hoztak létre, amelyek Ausztrál Államszövetség tagállamai váltak. Ausztrália 1901-ben, Új-Zéland pedig 1907-ben domíniumi státuszt kapott a Brit Birodalmon belül, amely gyakorlatilag az önállósulásukat jelentette. Óceániát viszont épp a XIX. század végén gyarmatosították, ahol jellemzően a trópusi ültetvényes gazdálkodást honosították meg. A gyarmatosítók főként az angolok voltak, de a Karib-szigetekhez hasonló módon vannak francia tengeren túli területek ebben a térségben is. A spanyol gyarmatokat az USA

vette át 1900-ban, a németeket pedig az I. világháború után felosztották Nagy-Britannia és Japán között, a II. világháború után a japán területeket az USA szerezte meg. A kultúrrégió egésze a betelepülő misszionáriusoknak köszönhetően ma döntősen keresztény vallású.

Ausztráliában az európaiak kezdetben nem törődtek az *öslakossággal*, akik létszáma 1933-ra 75 ezer főre csökkent. Azóta jelentős pozitív változások történtek, sikeresen bevonták őket az ausztrál oktatási és egészségügyi rendszerbe, ez is közrejátszhatott abban, hogy létszámuk a XX. század végére már elérte a 300 ezer főt, igaz továbbra is alacsony jövedelműek közé tartoznak. Közülük kb. 10 ezren a hagyományos életmódjukat követik, a maradék rezervátumokban él, vagy beolvadt az ausztrál (városi) kultúrába. Ausztrália abóihoz képest Új-Zélandon a döntően északi szigeten élő maorik sokkal inkább beilleszkedtek a társadalomba, igaz a XX. század elejére a maorik száma is 50 ezer fő alá süllyedt, de már ekkor megkezdődött a helyzetük javulása. Óceánia öslakossága a XX. század közepén alig haladta meg az 1 millió főt. Az 1970-es években azonban 4 millió fővel történelmi rekordnagyságot ért el. Egyes óceániai öslakosok egymástól elszigetelt csoportokban élnek, több száz nyelvet beszélnek, így pl. a melanézcek között fontos közvetítő szerepet tölt be a pidzsin-angol nyelv.

Ausztrália döntően metropolitán népességében még mindig jelentős a nem helyben születettek aránya. Az ausztrál *bevándorlási* politika ma már nem alkalmazza az antropológiai alapú megkülönböztetést, csak vagyoni és képzettségi feltételekhez kötik a letelepedést. A legtöbben hagyományosan az Egyesült Királyságból érkeznek, egyre nagyobb hányadot képvisel az Ázsiából érkezők aránya. Jelentős még az Olaszországból, illetve Új-Zélandról betelepülők száma is. Új-Zéland lakossága sokáig inkább migrációs veszteséget könyvelhetett el, amely napjainkban, ha enyhe mértékben is, de megfordult. Óceániába a legutóbbi időben jelentős számú kínai települt be, akik a kereskedelem kulcspozícióit tartják a kezükben, a Fidzsi-szigetek ültetvényeire indiaiak, a függetlenségre törekvő Új-Kaledóniába pedig franciák érkeztek, ami elmélyítheti az etnikai konfliktusokat.

Ausztrália *kiviteli cikkei* fejlett ország létrejöttéhez elsődlegesen a feldolgozatlan termékek, behozatalát pedig a késztermékek dominálják. A külkereskedelmi partnereinek köre jelentősen átalakult. A hagyományos brit kapcsolatok helyébe a II. világháború után először az USA és Japán került, az 1980-as évektől pedig Délkelet-Ázsia és Európa (de már nem csak az Egyesült Királyság) értékelődött fel. A nyersanyagok híján néhány agrártermékre és földrajzilag a brit kapcsolatra specializálódott új-zélandi külkereskedelem nehéz helyzetbe került az Egyesült Királyság 1973-as EK csatlakozása után. Azóta Ausztrália, az ázsiai országok és az USA külkereskedelmi szerepe erősödött külgazdaságában. Óceánia jelentőségét sokáig a katonai támaszpontok szempontjából fontos stratégiai fekvése jelentette. A szigetek egy része az 1970-es években függetlenedett (főleg a melanéziaiak). Később Óceánia kísérleti atomrobbantások terepe lett, az utolsót Franciaország csak a XX. század legvégén, 1996-ban hajtotta végre.

XV. 2. Világgazdasági félperifériák

XV.2.1. Latin-Amerika

Mint nevéből is következik, Latin-Amerika egy nem természeti alapon lehatárolt területi egység, sokkal inkább egy *társadalomföldrajzi kultúrrégió*, amely a gyarmatosítás nyomán forrt egybe, és különült el Észak-Amerikától. A területet ugyanis jórészt az új-

latin nyelvű portugálok és a spanyolok hódították meg, és osztották el egymás között a tordesillasi szerződés szerint 1494-ben. A szerződés értelmében a ny. h. 46. fokától keletre levő területek a portugáloké, nyugatabbiak pedig a spanyoloké (érdekesség, hogy csak pár évvel később felfedezték fel, hogy Dél-Amerika e vonaltól keletre is túlnyúlik, így a portugálok is rendelkeztek dél-amerikai területekkel, ez ma Brazília).

Maga a *Latin-Amerika elnevezés* a Mexikót elfoglalni szándékozó III. Napóleontól származik, aki az újlatin nyelveket beszélő Latin-Európa hasonlatosságára bevezette a Latin-Amerika földrajzi fogalmát. Ez a francia érdekeknek megfelelően kifejezi, hogy a terület az újlatinoké (így a portugálok, spanyolok mellett a franciáké is), és nem pedig az angoloké. (Latin-Amerikán belül ugyanakkor nem minden ország nyelve újlatin, a Karib-szigetek egy része és a szintén karibi tudatú Földhíd ország Belize, valamint a dél-amerikai Guyana és Suriname lakossága a holland vagy az angol nyelv jellegzetes kreol vagy pidzsin változatát beszéli.)

Latin-Amerika vallási szempontból még egységesebb, a gyarmati időkben számos misszionárius érkezett a térségbe, akiknek köszönhetően ma a térség *egységesen katolikus* vallású, ami szintén megkülönbözteti Észak-Amerikától. A katolikus valláshoz kötődik a magas gyermekáldás, hiszen a társadalom a vallási–kulturális meggyőződése folytán me-reven elutasítja az abortuszt vagy a hivatalos születésszabályozási politikát, ami alapvető különbség a más kultúrájú Kelet-Ázsiához képest. Mindez fontos szerepet játszott a körülbelül 1940–1980 között lejárt világrekord mértékű latin-amerikai népességrobbanás kialakulásában.

A latin-amerikai kultúrrégiót Észak-Amerikától leginkább a Mexikó és az USA közötti jelenlegi államhatár választja el. Eszerint Latin-Amerika Észak-Amerikával nagyjából megegyezően valamivel több mint 20 millió km²-es kiterjedésű, lakóinak száma azonban 2012-ben már meghaladta a 600 millió főt, ami jócskán meghaladja északi szomszédja értékét. (96. ábra) Az óriási kiterjedésű terület két nagyobb egységre osztható: Dél- és Közép-Amerikára. Közép-Amerika (Middle America) maga is tovább bontható három alegységre: a Karib-szigetekre, Mexikóra és a Közép-amerikai Földhíd térségére. Természetföldrajzi értelemben Észak-Mexikó nem különül el Észak-Amerikától, csak a Tehuantepec-földszorosostól délebbre fekvő területe a Yucatán-félszigettel tartozik a szűkebb értelemben használt Közép-Amerika fogalmához (Central America).

96. ábra: Latin-Amerika kultúrrégiójához tartozó országok

Forrás: Varga Ágnes szerkesztése

A fejlődő világ többi részéhez képest Latin-Amerikában *korábban indult meg a gyarmatosítás*, ami így hosszabb ideig, mintegy három évszázadon keresztül eltartott (igaz viszonylag korábban függetlenedett, mint Trópusi-Afrika, Dél- vagy Délkelet-Ázsia). Az is latin-amerikai sajátosság, hogy az itteni gyarmati területeiken a portugálok és főleg a spanyolok jelentős számban le is telepedtek. Az európaiak (közülük a már az újvilágban születettek a kreolok), az őslakos indiánok és a Trópusi-Afrikából behurcolt rabszolgák együttélése révén egy antropológiailag összetett népesség alakult ki, akik leszármazottai nagymértékben keveredtek egymással. Latin-Amerikára sokkal inkább ráillik a „népek olvasztótégléje” megjelölés, mint Észak-Amerikára, ez utóbbin belül jobbra csak a nagyvárosokban történt meg a különböző bevándorló csoportok közötti keveredés.

Az *őslakos indiánok* azokon a területeken maradtak meg inkább, ahol korábban is fejlett civilizációs szintre jutottak (aztékok, maják Közép-, inkább Dél-Amerikában) vagy az ültetvényes gazdálkodás szempontjából kevésbé frekventált területen élnek (Amazónia), így kevésbé „ütköztek” az európai civilizációval. A különböző indián népcsoportok (pl. kecsuák, maják) ma már csak néhány országban vannak jelen nagyobb arányban (Bolívia, Guatemala és Peru), a latin-amerikai országok társadalmaira sokkal inkább jellemző a mesztic (indián–kreol keverék, spanyolul egyszerűen csak keverék = mestizo) többség (pl. Mexikó). Az indián hagyományok ma is fontos elemei a latin-amerikai kultúrának, akár az indián eredetű szavak a helyi spanyol nyelvben, akár az indián konyha (pl. a tortilla avagy kukoricalepény) vagy az indián eredetű faluközösségi birtokforma (ejido) formájában.

A *nagy számban betelepülő gyarmatosítók* hozták magukkal kultúrájukat, vallásukat is, nyelvük nem csupán közvetítő nyelv szerepet tölt be, mint más exgyarmatokon. A telepések hatására a társadalomban még sokáig fennmaradtak a feudális szerkezetek, éppúgy mint a barokk stílus és a szabályos főtér (plaza) a városépítészetben. A kreolok Latin-Amerika legdélebbi országaiban alkotnak többséget (Argentína, Uruguay). Sokáig csak spanyolok és portugálok érkezhettek Európából, a függetlenedéssel azonban lehetővé vált a gyarmatosító anyaországon kívülről is a betelepülés, az argentinok jelentős része például olasz származású.

Az *afroamerikaiak* és a mulattok (afroamerikai–kreol keverék) az ültetvényes gazdálkodás számára alkalmas trópusi, szubtrópusi területeken alkotnak nagyobb arányban közösséget (Brazília, Karib-térség). A zambók (afroamerikai–indián keverék) viszonylag ritkán fordulnak elő, leginkább azokon a trópusi területeken, ahol jelentős indián civilizációk fejlődtek ki, így fennmaradhattak közösségeik, és a terület kedvező volt az ültetvényes gazdálkodás számára is (pl. Földhíd országai).

Latin-Amerika a gyarmatosítása során fokozatosan egy sajátos *politikai és gazdaságföldrajzi egységgé* is kovácsolódott. Portugália és Spanyolország érdekei szerint sokáig csupán a primer szektor fejlődhetett a térségben, amely eleinte inkább csak a nemesfémek (arany, ezüst, réz) bányászatán és kivitelén keresztül vett részt a világkereskedelemben. Ahogy egyre több telepes érkezett Latin-Amerikába, fokozatosan kiépült a gyarmati egyházi és világi közigazgatás, az anyaországok alkirályságokat hoztak létre (Új-Spanyolország, Peru, Új-Grenada, Rio de la Plata, Brazília), egyre inkább elterjedt a nagyterületű latifundiumokon történő trópusi monokulturális ültetvényes gazdálkodás (pl. cukornád, dohány). Az iparfejlesztést azonban nem szorgalmazták a gyarmatosítók.

A primer szektor kiviteli termékei a XIX. század eleji gyarmati függetlenedés után is sokáig meghatározóak maradtak, melynek révén sok latin-amerikai ország ún. „*egy termék gazdaság*”-ként integrálódott a világ gazdaságba. Ez nem csupán a térség kis országaira jellemző (pl. a Földhíd banánköztársaságai vagy a Karib-térség, amelyet Cukornád-

szigeteknek neveztek el), hanem a nagyobb országokra is (Argentína marhabőr, Brazília kávé, Chile réz, Mexikó ezüst, Venezuela kőolaj). (PROBÁLD F. 2005)

Az európai gyarmatosítók a magas védővámokkal igyekeztek távol tartani az angol vagy észak-amerikai iparcikkeket a latin-amerikai piacokról. Ugyanakkor a latin-amerikai földbirtokos oligarchia a szabadkereskedelemben volt érdekelt, hiszen egyrészt olcsóbb és jobb minőségű iparcikkekhez szerettek volna jutni, másrészt le akarták építeni az akadályokat a saját exportjuk elől. (GOLOBICS P. 2002)

A helyi telepesek szabadkereskedelmi érdekei gyorsabb *függetlenedési mozgalmakhoz* vezettek. A legtöbb latin-amerikai ország a XIX. század elején kivívta függetlenségét, ez azonban számos ország esetében nem jelentette a békés, nyugodt fejlődés kezdetét. Az első országok még nem voltak azonosak a maiakkal, többszöri különválások után alakult ki a mai országhatárok. A latin-amerikai országok a függetlenedés után is meglehetősen zaklatott történelmet éltek meg.

A Spanyolországtól történő politikai elszakadás azonban nem jelentette a valódi gazdasági függetlenedést. Az *Amerikai Egyesült Államok*, amely maga is segítkezett a spanyolok elleni felszabadító harcokban, egyre inkább átvette a térség feletti *gazdasági befolyást*. Ennek megnyilvánulása volt az ún. Monroe-elv, amely kimondta, hogy „Amerika az amerikaiaké” utalván az USA elsődleges befolyására a latin-amerikai térségben.

Latin-Amerika-szerre jellemző a két egymással is szembenálló gazdaság- és szociálpolitikai elveket valló hatalmi csoportosulás. Az egyik az *USA-val jó kapcsolatokat ápoló, nyitottabb, liberálisabb kereskedelempolitikát valló kormányzás*, amely sokszor eleinte brit, később amerikai tőkével számos régóta áhított gazdaságfejlesztést hajtott végre. Ezek a rezsimek gyakran katona erővel (akár puccsal) szerzik meg a hatalmukat. Ezek különböző országokban eltérő időpontokban jöttek létre (pl. Mexikóban a XIX. század – XX. század fordulóján a Porfirio Díaz által uralt ún. „Porfiriató” időszaka, vagy a XX. század közepi Kubában a Fulgencio Batistá-rezsim, vagy Chilében 1970-es években hatalomra kerülő Augusto Pinochet uralma). Ilyenkor az adott országok jellemzően kiváló makrogazdasági teljesítményt nyújtanak, fejlődik a gyártás, épülnek a közlekedési hálózatok, gyakran felélénkül a turizmus, növekednek az ország bevételei.

A makrogazdasági növekedésnek azonban súlyos *szociális ára* van. A bányák, a gyárak, a közlekedési szolgáltatók, a turisztikai létesítmények, a legértékesebb ültetvények külföldi (főleg egyesült államokbeli) tulajdonban vannak, miközben egyre szélesebb tömegek súlyosan elszegényednek, az ellátórendszerek erősen elhanyagoltak. A súlyos társadalmi polarizáció ma is latin-amerikai sajátosság, ahol néhány igen gazdag és szegények széles köre él együtt. A másik jellegzetesség az *USA gazdasági befolyása*, amely nagyvonalakban délről észak felé fokozódik. Chile egy tudatosan diverzifikált külkereskedelmi kapcsolatrendszerrel rendelkezik (a pacifikus desztinációktól Amerikán keresztül Európáig) és Argentínában is meghatározó a hagyományos európai (spanyol) kapcsolat. Ellenpólusként a legerősebb USA-függés a közvetlenül határos Mexikó esetében mutatható ki, ami Észak-Amerikával közös gazdasági integráció (NAFTA) elmélyülésével még tovább fokozódik. Ez az egyoldalúság válság esetén igen érzékenyen érintheti a mexikói gazdaságot, még akkor is, ha a legfontosabb partner a világ legerősebb gazdasága. Az USA-hoz közel fekvő Kuba viszont ellenpéldát mutat, amelynek tisztán politikai okai vannak (korábban Kubát is jóval erősebb USA-befolyás jellemezte).

A polarizált társadalm szerkezet, a szociális hiányosságok nyomán fokozódó elégedetlenség (általában egy forradalommal) több esetben söpörte az USA-barát, liberális elveket folytató hatalmi erőt, és egy *szociálisan érzékenyebb, baloldali elveket valló*

politikai erő került hatalomra. Ilyenkor gyakori volt a külföldi tulajdon államosítása (különösen a stratégiai ágazatok vállalatai esetében, mint a mexikói olajtársaság, a PEMEX, amelyet még az alkotmány is véd). Az új hatalom általában népszerű földosztásba kezdett, amely több esetben a föld túlzott elaprózódásához (minifundiumok) vezetett. Mexikóban 1910–1920 között egy évtizeden keresztül tartó forradalom vetett véget a Porfiriano időszakának, majd alakult meg az országot több mint 7 évtizeden keresztül irányító PRI (Intézményes Forradalmi Párt).

A legradikálisabb baloldali fordulat Kubában történt meg Fidel Castro 1959-es hatalomra jutásával. A kubai baloldali forradalom kezdetben sokkal inkább antiimperialista és USA-ellenes volt, mint szovjetbarát, de a hidegháborús légkörben elkerülhetetlen volt a Szovjetunióval való szövötközés, amely egyébként Kuba számára tagadhatatlanul kedvező helyzetet teremtett (pl. a nádcukorért olcsó kőolajhoz, gépekhez juthatott). Tény, hogy Kuba kora több fejlettebb országot is megelőzve mintaértékűen felfejlesztette az oktatási és egészségügyi rendszerét. Nem csak Latin-Amerika, de a fejlődő világ más részeiről is jártak a kubai egyetemekre.

Kuba igyekezett „exportálni” a baloldali mozgalmat a többi latin-amerikai országba. („Ország rendszere” helyett „rendszer országa” szemlélet, amelyben Kuba egy hídfőállása a nézeti terjesztésének a többi hasonló helyzetű országok felé.) Az argentin származású Ernesto Che Guevara egyik élharcosa volt a kubai baloldali mozgalom kiterjesztésének a többi latin-amerikai országba is, aki maga is Bolíviában halt meg harcok közben. Kuba később a trópusi-afrikai Angola felszabadító mozgalmát is támogatta az USA és a gyarmatosító Portugália erőivel szemben. Az 1970-ben Chile tűnt esélyesnek a „2. Kubává” váláshoz Salvador Allende vezetésével, de az 1973-ban katonai puccsal hatalomra kerülő USA-barát Augusto Pinochet-rezsim azonban brutálisan leszámolt a baloldali mozgalom híveivel. Az 1980-as években szintén az USA ellenében léptek fel az ún. szandinista felkelések Közép-Amerikában (pl. Nicaragua). Napjainkban Venezuela (Hugo Chavéz elnök) fogalmazza meg legradikálisabban a globalizáció és USA-ellenes nézeteit.

XV.2.2. Iszlám Világ

Az Iszlám Világ Földünk egyetlen kultúrrégiója, amely két kontinensen helyezkedik el: Afrika északi és Ázsia délnyugati részén. *Földrajzi lehatárolásánál* a legfőbb – névadó – jellegzetessége, az iszlám vallás dominanciája kap kulcsszerepet. Az Iszlám Világhoz tartozó országok köre azonban nem azonos a világ iszlám többségű országaival, a kultúrrégió lakossága pedig a világ népességének közel egynegyedét kitevő több mint 1,5 milliárd iszlám hívővel, a muszlimokkal, akik a kereszténység után Földünk második legnagyobb vallási közösségét alkotják világszerte.

Az Iszlám Világ viszont egy *kompakt földrajzi kultúrrégió*, amelyhez nem tartoznak a távolabb fekvő országok, még ha jelentős muszlim népességgel is rendelkeznek. Így nem része például a délkelet-ázsiai Brunei (ahol az iszlám államvallás), Indonézia (amely egyébként a legnépesebb muszlim ország) vagy Malajzia, a dél-ázsiai Banglades (amely épp az iszlám vallás alapján vált el a hindu többségű Indiától), India (ahol 14 százalékos kisebbségük ellenére így is 100 milliós nagyságrendben élnek muszlimok), a Maldív-szigetek, valamint az európai Bosznia-Hercegovina. Európában iszlám vallású még az albánok egy része és számos etnikai kisebbség (pl. csecsenek), és több európai nagyvárosban (pl. Moszkva) jelentős csoportot képeznek az Iszlám Világból érkező vendégmunkások (Angliában a pakisztániak, Németországban a kurdok és a törökök, Oroszországban a

közép-ázsiaiak, Franciaországban pedig az észak-afrikaiak). Nem csak az Iszlám Világon kívül élnek muszlimok, de a kultúrrégióon belül is vannak olykor jelentős más valláshoz tartozó zsidó (pl. Izrael) és keresztény közösségek (pl. Libanon).

A kultúrrégió *észak-afrikai részéhez* tartoznak az Atlasz-vidék, a Szahara és a Szudáni Tájöv országai. Az említett nagytájakkal azonban nem esnek egybe az államhatárok. Marokkót, Algériát és Tunéziát az *Atlasz-vidék* országaiként emlegetik (igaz déli tartományaik – különösen a mélyen délre elterülő Algéria esetében – már kiterjednek a szaharai homoksvatagra is). Líbia és Egyiptom már egyértelműen a *Szahara-országaihoz* tartoznak. Mauritánia, Mali, Niger, Csád és Szudán területén húzódik a Szahara és a Szudáni Tájöv határa, a térség legdélebbi országai (Gambia, Szenegál és Burkina Faso) pedig már teljes mértékben a *Szudáni Tájövhöz* tartoznak.

A kultúrrégió ázsiai része többé-kevésbé szinonim a Közel-Kelet, Elő-Ázsia, Délnyugat- vagy Nyugat-Ázsia földrajzi fogalmakkal. A térség etnikai-nyelvi szempontból meglehetősen vegyes, nagyvonalakban három karakteres egységre tagolható: arab, török és iráni.

- 1.) Az arab területek közé tartozik az ún. „*Termékeny Félhold*”, mely egyrészt az Eufrátesz és a Tigris folyók mentén kifejlődött történelmi Mezopotámiát (Irak), másrészt a Földközi-tenger *libanoni–palesztin partvidékét* foglalja magába (Izrael/Palesztina, Jordánia, Libanon és Szíria). Az arab területek másik részét az Arab-félsziget országai alkotják (Bahrein, Egyesült Arab Emírségek, Jemen, Katar, Kuvait, Omán, Szaúd-Arábia).
- 2.) A török és a vele rokon (azeri, kazah, kirgiz, türkmén, ujjur és üzbég) népek *Kis-Ázsiában* és a *közép-ázsiai Turkesztán* területén élnek (Azerbajdzsán, Kazahsztán, Kirgizisztán, Törökország, Türkmenisztán és Üzbegisztán).
- 3.) Az *iráni nyelven beszélő népek* (afgánok/pástúk, beludzsiaiak, kurdok, oszétok, perzsák és tádzsikok) *országai* (Afganisztán, Irán, Pakisztán és Tádzsikisztán).

Az Arab Világ és az Iszlám Világ tehát nem azonos. Az *Arab Világ* szűkebb területi kiterjedésű, és két nagyobb egységre oszlik. Az egyik az Atlasz-vidéket és Líbiát magába foglaló *Magreb-térség*, amely arab szemszögből Nyugatot jelent („Dzsezirat el Magreb” = Nyugati-sziget, hiszen az Atlasz-vidékét a tenger, illetve a homoktenger szigeteli el a keletrebbi arabok lakta területektől). A másik pedig *Masrik*, amely az Arab Keletet jelenti, hozzátartozik Egyiptom, és a Közel-Kelet arab országai („Termékeny Félhold” és az Arab Fél-sziget).

Az Iszlám Világ a legnagyobb kiterjedésű kultúrrégió, amely 25 millió km²-es kiterjedésével a Föld szárazulatainak 17 százalékára terjed ki. (97. ábra) A kultúrrégió össznépessége 2012-ben 850 millió fő volt, amely a világ népességének 12 százalékát, de a világ muszlim népességének is alig több mint felét jelenti. A terület kiterjedéséből és lakosság-számából következik, hogy a világlátnál ritkábban lakott, átlagosan 34 fő/km²-es népsűrűségében fontos szerepet játszik a száraz félsivatagos–svatagos éghajlat. A népesség történelmi idők óta alapvetően a mediterrán tengerpartokra, illetve a folyók (Nílus, Eufrátesz, Tigris, Amu-darja, Szír-darja és az Indus) menti termékeny területeken koncentrálódik, a felsorolt területeken kívül szinte jelentéktelen a népsűrűség.

97. ábra: Az Iszlám Világ kultúrrégiójához tartozó országok

Forrás: Varga Ágnes szerkesztése

A térséget megkülönbözteti a többi kultúrrégiótól, hogy a *kora ókorban több folyammenti civilizációknak* adott otthont. Ilyen volt a Nílus-menti, fejlett piramisépítő egyiptomi civilizáció, az Eufrátesz- és Tigris-menti Mezopotámia a Föld első városaival (babilóniai Ur), a magas fokon urbanizált tereivel (burkolt utak, vízvezetékek, fürdőszobás lakóházak) az Indus-völgyi civilizáció. Kr. e. I. évezredben a tengerhajózás fejlődésével lehetővé vált a nyílt tengeri utazás. A kereskedelem súlypontja ezzel a folyókról a Földközi-tenger partvidékére helyeződött, ahol a föníciaiak váltak koruk leghíresebb hajósaivá. A föníciaiak Észak-Afrika partvidékén számos kereskedőtelepet (pl. Karthágó) hoztak létre, egyúttal megteremtették a kereskedelmi jogrendszer és az írásrendszer (első abc) alapjait is.

Később azonban a föníciaiak is vazallusaivá váltak annak a fokozatosan megerősödő Perzsa Birodalomnak, amely Kr. e. VI. századtól a Közel-Kelet szárazföldi térségeinek nagy részére kiterjedt. Amikor Nagy Sándor mind a Perzsa Birodalmat, mind pedig Föniciát meghódította, az egykori föníciai gyarmatosítók észak-afrikai leszármazottai, a punok (a föníciai görög elnevezése phoinik) fejlett államot hoztak létre Karthágó székhellyel, amely azonban alulmaradt a Rómával szembeni rivalizálásban. A késő ókorban a Római Birodalom vált a korabeli világ civilizációs centrumává, amely kiterjedt a Földközi-tenger észak-afrikai és közel-keleti partvidékére is. Róma hanyatlását követően az egymással háborúskodó Bizánci és Perzsa Birodalom uralta a Közel-Keletet.

A kultúrrégió történetében – szó szerint – új időszámítás kezdődött a VII. századtól, amikor az Arab-félszigeten Mohamed próféta hatására megszületett az *iszlám* vallás. Az arabok a kalifák vezetésével (Mohamed helyettese, utódja, az iszlám vallás legfelső vezetője) viszonylag gyorsan meghódították az időközben meggyengült Bizánci és Perzsa Birodalmat és Észak-Afrikát, és erős államot hoztak létre Damaszkusz központtal (Omajjád Kalifátus), ezzel az iszlám vallás is elterjedt a térségben. A VIII–XIII. század közötti időszakot (Abbászida Kalifátus) az iszlám aranykorának nevezik. Ebben az időszakban a Bagdad központú Iszlám Világ ugyanis gazdasági, tudományos és kulturális értelemben is megelőzte Európát. A prosperáló időszaknak a XI. századi kereszties hadjáratok, majd a XIII. századi mongol hódítás vetett véget, a kalifát az egyiptomi mamlúkok (eredendően török származású, iszlám vallású elitkatonának nevelt szolgák) vették magukhoz.

A XIV. századtól megerősödik a kis-ázsiai központú *Oszmán Török Birodalom*, amely fokozatosan kiterjed az Iszlám Világ jelentős részére. A XVI. század elejétől az egyiptomi (mamlúk) szultán legyőzésével az oszmán szultánok egyben az iszlám vallás legfelső vezetőjévé, kalifájává is váltak. Ekkor mind vallási, mind politikai értelemben Isztambul vált az Iszlám Világ centrumává, amely évszázadokon át meghatározó szerepet töltött be Európa történetében is. A vallási és politikai egység, a közigazgatásban a török hivatalos nyelvvé válása ellenére a különböző közösségek továbbra is saját nyelveiket használták (sokkal jelentősebb volt a későbbiekben a nyelvi „civilizáció misszió” a franciák által uralt Atlasz-vidéken). (ROSTOVÁNYI Zs. 2002)

Észak-Afrika Török Birodalmon kívüli részein az iszlám vallást a szúfik (Nyugat-Szudánban) és a marabutok (Marokkóban) terjesztették, ahol muszlim királyságok jöttek létre (Szongháj Birodalom, illetve Marokkó). Nílusi-Szudánt a felső-egyiptomi arabok felől érte muszlim hatás (Fundzs állam). A XVII. században a Török Birodalom mellett független iszlám államként fejlődhetett még Perzsia (szafavida majd kádzsár dinasztia) és a közép-ázsiai kánóságok, míg Afganisztán (más néven Koraszán) és Pakisztán területe pedig a kezdetben Kabul központú iszlám Mogul Birodalom részét képezte (a mogul farszi/perzsa nyelven mongolt jelent).

A XIX. századra az Iszlám Világ területén egyre jelentősebb befolyásra tettek szert az időközben megerősödő *európai gyarmatosítók*: Afganisztánban és főleg Pakisztánban az angolok, Közép-Ázsiában az oroszok, a Szahara és Szudán nyugati területein franciák. Az „Európa beteg emberének” tekintett Török Birodalom is fokozatosan veszített területeiből. A török szultán egyiptomi alkirálya gyakorlatilag függetleníti a nílusi és arábiai területeket, ahol az időközben megerősödő európai nagyhatalmak is befolyást szereztek. Az Atlasz-vidéket a franciák, Egyiptomot és Nílusi-Szudánt az angolok, végül Líbiát az olaszok gyarmatosítják még az I. világháború előtt. A háború utáni területi rendezések során Törökország elveszíti a „Termékeny Félhold” területét is, amelyet a franciák és az angolok osztanak fel egymás között.

Az Iszlám Világhoz tartozó egykori gyarmati területek a XX. század második felében *függetlenedtek* (Egyiptom már 1922-ben). A közép-ázsiai országok viszont egészen 1990-es évekig, a Szovjetunió széthullásáig Moszkva irányítása alá tartoztak, azóta a régi iszlám vallási hagyományok és etnikai hovatartozás alapján egyre inkább a Közel-Kelet irányába reorientálódnak, igaz a vallási–etnikai konfliktusok fékezik a fejlődésüket.

Az Iszlám Világ politikai stabilitását alapvetően meghatározta a *zsidó vezetésű Izrael* 1948-as újjáalapítása Palesztina területén. Azóta több háborúra is sor került a zsidók és az arabok között. Míg a gazdaságilag, politikailag és katonailag igen befolyásos Izraellel szembeni feszült viszony általában valamennyi iszlám országot jellemzi (ha nem is egyforma mértékben), a Nyugat (USA) irányába megnyilvánuló viszonyulás szempontjából jelentős eltérések mutatkoznak az Iszlám Világon belül.

Az *európai identitású Törökország* hídszerepet játszik az Iszlám Világ és Európa között. A Kemal Atatürk 1923-as modernizációja révén (köztársaság kikiáltása, iszlám helyett polgári törvénykezés bevezetése, köztársaság kikiáltása, latin abc, európai naptár) jelentősen a Nyugat felé fordult. Törökország tagja a NATO-nak, az OECD-nek, társult tagja az Európai Uniónak, mellyel jelenleg vámunióban van, és teljes jogú tagságot szeretne. Több ország *viszonylag nyugatbarát, demokratikus* vezetéssel rendelkezik, egyúttal kedvelt turistacélpontok is (pl. Egyiptom, Jordánia, Marokkó, Szaúd-Arábia vagy Tunézia). Egyes országokban az *instabil belpolitika* és/vagy a vallási hagyományokat romboló globalizációval erősebben szembeforduló *vallási fundamentalizmus, nyugat-(USA-)*

ellenesség jellemző (közülük a népességszámából és fekvéséből hagyományos központi szerepet betöltő Irán a legbefolyásosabb, de ide tartozik pl. Afganisztán, Algéria, Irak, Libanon, Líbia vagy Pakisztán is). A feszültségek gyakran terrorista cselekményekben öltönek testet (a World Trade Center elleni 2001-es volt az egyik legnagyobb hatású). A XXI. század elején az amerikai indíttatású hadműveletek és a belső forradalmak (Arab Tavasz) hatására néhány befolyásos politikai vezető hatalma megdőlt (Husszein, Kadhafi, bin Ládén), de a „demokrácia exportálása” nem bizonyult sikeresnek, az Iszlám Világ továbbra is a világpolitika forró pontjai közé tartozik.

Az iszlám vallásnak több irányzata is létezik. A muszlimok túlnyomó többségét alkotó, világiasabb *szunnita irányzat*hoz tartozók szerint az iszlám jogrendszerének elsődlegesen a Mohamed és társai tanítását és cselekedeteit írásban rögzítő hagyományokra, a szunnára kell építenie. A mára kissé visszaszorult létszámú *síta irányzat* képviselői (Iránban államvallás, de jelen van Azerbajdzsánban, Bahreinben, Irakban és Libanonban is) szerint vitás kérdésekben a vallási vezető, az imám akár felül is írhatja a szunnát, hiszen ő Mohamed utódjának kijelölt, vele vérségi kapcsolatban álló Alinak a leszármazottja („sát Ali” = Ali pártja). Egy napjainkra lecsökkent lélekszámú harmadik csoportot képeznek a *háridzsita irányzat* képviselői (Ománban államvallás), akik elsősorban a példaértékű életvitelt tartják elsődlegesnek a kalifa kiválasztásánál, nem pedig a politikai (Mohamed társai vagy leszármazottai szerinti) kapcsolatot, így sokan hatalomellenesként is tekintenek rájuk (háridzsiták = kivonulók, akik kivonultak a siiták és szunniták közötti ütközetből).

Az Iszlám Világ *hagyományos gazdálkodását* a kereskedelem és a kézműipar jellemzi. A száraz éghajlat és az állandó támadások miatt az Iszlám Világban ritkán jelent meg agrársiker, ami az európaihoz hasonló eredeti tőkefelhalmozódáshoz, magántulajdonhoz, kapitalizmushoz vezethetett volna. Az agrárium a mediterrán partvidékekre, a sivatagos térségeken a folyómenti területekre és az oázisokra koncentrálódik. Délnyugat-Ázsia volt a géncentruma a gabonaféléknek, a szőlőnek és az olajfának, ezek mellett ma növénytermesztést a különböző szubtrópusi kultúrák (citrusfélék, datolya, gyapot) is kiegészítik. (PROBÁLD F. 2008) Mivel az iszlám vallás tiltja a bor fogyasztását, a szőlőt és egyéb déli gyümölcsöket gyakran aszalt formában dolgozzák fel és exportálják. Az állattenyésztést jobbra a (fél)nomád, extenzív juh és kecsketartás jelenti, a sertésenyésztés viszont elmarad, a tisztátalan állatnak tekintett sertés húsának fogyasztása ugyanis vallásilag szigorúan tiltott.

A XX. század második felében az Iszlám Világ több országában sikerrel jártak a szénhidrogénmezők feltárását célzó kutatások, a kőolaj- és földgázkincsnek köszönhetően ezek a gyakran igen ritkán benépesült országok az 1970-es évektől rendkívül gyors fejlődést könyvelhettek el. Az *olajgazdaságok* többségét napjainkban már a szénhidrogén-bányászat határozza meg, amelyre csupán minimális feldolgozóipar települ. Az érintett országok kivételében még hangsúlyosabb, szinte kizárólagos a kőolaj és az ahhoz kapcsolódó finomítványok aránya. A kőolajexportáló országok az OPEC szervezeti keretein belüli összehangolt piacsabályozása révén a kőolaj világgpiaci árának megemelkedése (pl. 1973-ban és 1979-ben) az olajgazdaságokat hirtelen egy olyan gyors bevételhez juttatta, amely nem a helyi lakosság szorgalmán és képzettségén alapult, és az országok többségében nem eredményezett tényleges társadalmi–gazdasági modernizációt.

Törökország kitűnik az Iszlám Világ többi országához képest a viszonylag *korán*, már az 1930-as években *megindított és sokoldalú iparával*. A kis-ázsiai ország fél évszázadon keresztül erős állami befolyással (etatizmus) az importhelyettesítés gazdaságpolitikáját vallotta, amely egy sokoldalú, de kevésbé termelékeny iparszerkezethez és nemzetközi

piacokon kevésbé versenyképes árucikkekhez vezetett. Az 1980-as években ezt azonban egy új, liberálisabb gazdaságpolitika váltotta fel, amely teret enged a magánszférának, a külföldi tőkének, az exportorientált iparágaknak és a turizmusnak.

Az Iszlám Világ több országa igen *gyorsan népesedik*, amelyben szerepet játszik, hogy a vallás elutasítja a születésszabályozást. Egyes országokban a térben meglehetősen koncentrált népességnövekedéstől elmarad a munkahelyek számának növekedése, a helyzetet valamelyest enyhíti a nagyszámú vendégmunkás kiáramlása. Ezek egy része a fejlett világba (elsősorban Európába) vándorol, de jelentős mértékű az Iszlám Világon belüli migráció is elsődlegesen a gazdagabb, olajexportáló országok irányába (például egyiptomiak vagy törökök Líbiába, illetve a Közel-Kelet országaiba), ahol – szemben Európával – még a kulturális, vallási beilleszkedés sem okoz nehézséget, és sokszor a nyelvi különbségek sincsenek. Mindez enyhít a hazai munkanélküliségen, és hazautalásaik jótékonyan járulnak hozzá országuk fejlődéséhez. Az iszlám vallás elutasítja a kamat ellenében történő pénzkölcsönzést, így a hazautalásokat jól szervezett, saját iszlám pénzügyi rendszerükön keresztül bonyolítják le.

XV.2.3. Délkelet-Ázsia

Délkelet-Ázsia (más néven Hátsó-India vagy Indokína) területileg könnyen *lehatárolható*, hiszen részben szigetekre terjed ki, az Indokínai-félszigetet pedig szintén természetes határokat képező magas hegyek választják el a szomszédos térségektől. Délkelet-Ázsia viszonylag kis területű és népességű kultúrrégió. Területe (4,5 millió km²) és lakónak száma (valamivel több mint 600 millió fő), többé-kevésbé Kína értékének felét teszi ki, így átlagos népsűrűsége (130 fő/km²) is természetesen többé-kevésbé megegyezik Kínáéval. (98. ábra) Nagyvonalakban két nagyobb egységre osztható: az Indokínai-félszigetre és az Indonéz-szigetvilágra (egyes felosztások ez utóbbiból a Fülöp-szigeteket már egy harmadik külön egységként kezelik).

98. ábra: Délkelet-Ázsia kultúrrégiójához tartozó országok

Forrás: Varga Ágnes szerkesztése

Délkelet-Ázsia a világ egyik *legheterogénebb kultúrrégiója* mind antropológiai, nyelvi, vallási szempontból, de még a gyarmatosítók hovatarozása, az országok területe, lélekszáma, természeti adottságai és gazdasági fejlettsége alapján is. A terület veddo-ausztraloid

nagyasszhoz tartozó őslakosai mára meglehetősen visszaszorultak, a kelet-ázsiai bevándorlás nyomán napjainkban már a mongoloid nagyasszhoz tartozók vannak többségben. Antropológiai szempontból sajátos, kevert népcsoportot alkotnak a Fülöp-szigeteken élő a gyarmatosító európai spanyolok (kreolok) és a mongoloidok leszármazottainak keveredéséből a filippínók.

A történelem során *több irányból érintette kulturális hatás* Délkelet-Ázsiát. Dél-Ázsiából származik a buddhizmus, amely az Indiához közeli országokban jellemzőbb. Kambodzsában államvallás, de Laosz, Mianmar (egykori Burma), Thaiföld vagy Vietnám esetében is meghatározó. Kína irányából a taoizmus érintette meg a térséget. A gyakorlatilag kínaiak által lakott Szingapúr városállamban és Vietnámban jellemző. A kínai etnikum jelenléte más országokban is meghatározó, ahol gyakran a gazdasági elitet alkotják (pl. Malajzia). Az iszlám vallás az arab kereskedők hatására jutott el a térségbe, amely államvallás Bruneiben, de Indonézia és Malajzia uralkodó vallása is. Indonézia hatalmas népességszámából is következik, hogy a legnagyobb lélekszámú muszlim közösséget mondhatja magáénak a világ országai között (beleértve az Iszlám Világ országait is). A katolicizmus a spanyol és portugál gyarmatosítókkal érkezett a térségbe, melynek eredményeként a Fülöp-szigeteken és Kelet-Timorban jellemző a katolikus vallás.

A térség gyarmatosítói között megtalálhatjuk az *összes jelentősebb európai gyarmattartót*. A hollandok Indonéziát gyarmatosították, ezzel a terület és a rajta élők alapján ők Délkelet-Ázsia legfontosabb gyarmatosítói, egyúttal megteremtették az indonéz nemzet-tudatot is, ugyanis a Holland-Kelet-India volt az első egységes, átfogó nagy birodalmi alakulat ebben a régióban. Az angolok a stratégiaileg kiváló fekvésű Bruneit, Malajziát és Szingapúrt, valamint az Indiához közeli Mianmart gyarmatosították. Az indokínai országok közül Kambodzsa, Laosz és Vietnám a francia gyarmatbirodalomhoz tartozott, az 1950-es évi függetlenedésük súlyos áldozatok árán sikerült, a francia szempontból indokínai vereség azonban egyúttal megmutatta a világnak az európai „nagy hatalmak” megroggyant globális politikai súlyát az 1945 utáni új bipoláris világrendben. A Fülöp-szigetek érdekessége, hogy gazdát cserélt, sokáig a spanyoloké volt, majd az USA területévé vált. A spanyolok a rájuk jellemző módon telepésekkel érkeztek, akik antropológiai és vallási lenyomata egyaránt megfigyelhető a filippínó társadalomban. Kelet-Timor sokáig portugál terület volt, majd Indonéziához került. Közelmúltbeli függetlenedése után a világ egyik legfiatalabb országa. Indonézia attól tart, hogy Kelet-Timor példája további szeparatista mozgalmakat indíthat el a térségben. Egyedül Thaiföld tudott az európai gyarmatosítóktól többé-kevésbé független maradni a térségben. A II. világháború idején a japán invázió jellemezte a térséget, a háború utáni évtizedekben pedig már egyre inkább a kínaiak jelenléte jellemző.

A délkelet-ázsiai államok *rendkívül szélsőséges méretűek*. Indonézia a maga közel 2 millió km²-es területével 243 millió lakosságával Földünk nagy államai közé tartozik (népességszáma alapján jelenleg a világranglista 4. helyezettje), egyúttal Délkelet-Ázsia területének és népességének közel felét teszi ki. Vele ellentétben az alig 700 km²-es Szingapúr városállam rendkívül sűrűn lakott (5300 fő/km²). A szintén kis méretű Brunei és Kelet-Timor igen alacsonyan benépesült (70 fő/km²), az abszolút véget népsűrűség szempontjából Laosz jelenti (25 fő/km²).

A délkelet-ázsiai országok sokáig az importhelyettesítés gazdaságpolitikáját folytatták. Jellemző rájuk, hogy később a Japán által bemutatott az *ún. ázsiai modellt* követték, áttértek az exportorientált iparfejlesztésre. A nyersanyagokban szegény Japánnal szemben esetükben még kedvezőbbek is a természeti erőforrások, hiszen a térség rendkívül gaz-

dag kőolajban, bauxitban, ónércben. A trópusi esőerdők természetes kincse a gumiipar számára fontos kaucsuk, amely napjainkra a szintetikus gumi előállításával kissé háttérbe szorul, de a faállomány még mindig jelentős erőforrás. Az Indokínai-félsziget termékeny síkságai, különösen a folyók deltavidékén tápanyagban gazdag, a mezőgazdaság számára értékes talajadottságokkal rendelkeznek.

A térség egyértelműen legfejlettebb országa *Szingapúr*, amely Dél-Koreával, Hongkonggal és Tajvannal az újonnan iparosodó országok NIC1 csoportjához tartozik. Szingapúr 1965-ös függetlenedésekor a városállam népességének háromnegyede albérletben lakott. 1980-as évekre már az elektronikára szakosodott ipari exportórré vált. Később Szingapúr a világ legforgalmasabb konténerkikötőjévé és Ázsia pénzügyi központjává vált, a 700 km²-es törpeállam exportbevétele megközelíti a Föld legnagyobb területű, 16 millió km²-es államának, Oroszországnak az értékét. (WORLD BANK 2008)

Kb. egy évtizednyi lemaradással követi a jellemzően délkelet-ázsiai *NIC2 országcsoport* Szingapúrt. Ide tartozik Fülöp-szigetek, Indonézia, Malajzia és Thaiföld. Vietnám sokáig szocialista országcsoporthoz tartozott, az 1970-es években az Amerikai Egyesült Államok fegyveres háborúval sem tudta megakadályozni a kommunista pártállami rendszer kialakulását. A szocialista tábor szétesésével azonban elveszítette „hátszágát”, felvetődik a lehetősége NIC3 országgá válásának. Mianmar sokáig az elzárkózás politikáját folytatta, de jó esélye van arra, hogy a közeljövőben beilleszkedjen a szomszédai közé.

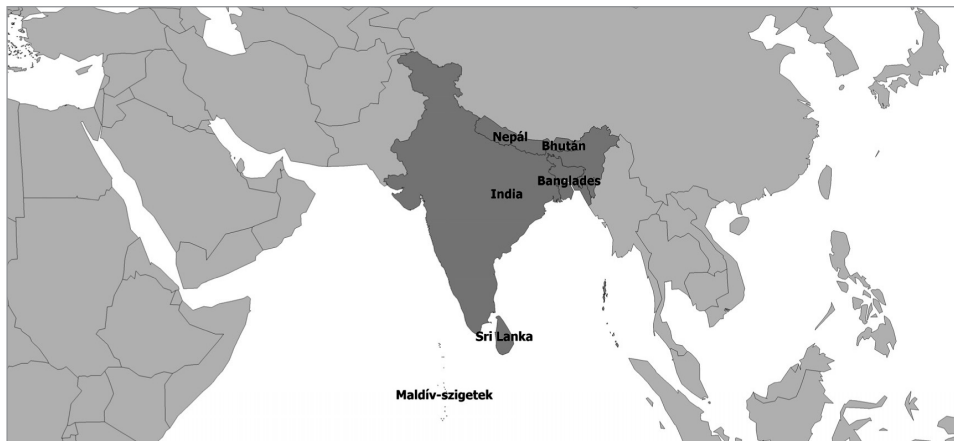
XV. 3. Világgazdasági perifériák

XV.3.1. Dél-Ázsia

A szubkontinensnek („alkontinensnek”) is tekintett Dél-Ázsia több tekintetben is *elkülönül Ázsiától*. Az Indiai közetlemezt még geológiai értelemben is egy önálló egység, amely csak a földtörténet során forrt hozzá Euráziához. Észak és kelet felé Földünk legmagasabb hegységei zárják el a többi kultúrrégiótól, nyugat felé nyitottabb, nem véletlen, hogy innen érkeztek a különböző időszakokban érkező benépesítői is, illetve, hogy a kultúrrégió nyugati határának meghúzására ma is többféle elképzelés létezik.

A dél-ázsiai kultúrrégió mindössze *hat országot* foglal magába, amelyek közül kiemelkedik India, még viszonylag jelentős méretű Banglades, a többi kis ország részben hegyvidéki (Bhután és Nepál), részben pedig szigetország (Maldív-szigetek és Srí Lanka). Akadnak ennél tágabb Dél-Ázsia lehatárolások is, az egykori brit gyarmati terület (Elő- vagy Kelet-India) kiterjedt a mai Pakisztán területére is, sőt egyes, főleg angolszász megközelítések ide sorolják Afganisztánt és Iránt is, valójában az utóbbi három ország kapcsolatrendszerében Dél-Ázsia helyett ezer szálon az Iszlám Világ irányába kötődik, napjainkban ez hatás még inkább erősödik.

A dél-ázsiai kultúrrégió átlagosan több mint 400 fő/km²-t meghaladó népsűrűségével messze a legsűrűbben lakott kultúrrégió. Ez következik abból, hogy 3,6 millió km²-es területével a legkisebb kiterjedésű, ugyanakkor Kelet-Ázsia után 2012-ben 1,4 milliárd fős lakosságával így is a második helyre kerül a kultúrrégiók sorában. (99. ábra)

99. ábra: Dél-Ázsia kultúrrégiójához tartozó országok

Forrás: Varga Ágnes szerkesztése

Dél-Ázsia *nemzetiségi és nyelvi szempontból egyaránt heterogén régió*. Általánosan jellemző, hogy a Dél-Ázsiába érkező népcsoportok északnyugat felől érkeztek, és egyre délebbre szorították a korábban ott élőket. Így legdélebbre él az őslakos dravida nyelvcsaládhoz tartozó tamil lakosság (Srí Lanka szigetén vagy Indiában Tamil Nadu államban). India és a Himalája országai kifejezetten soknemzetiségűek. Bhutánban a bhotija nemzetiség épp kiteszi a társadalom felét, Nepálban azonban már a legnagyobbnak számító ghurka nemzetiség csupán 48 százalékos relatív többséget képez. A változatos nemzetiességi összetétellel párhuzamosan jelentős a nyelvi sokszínűség is. Csak Indiában 22 nyelv hivatalos, amelyek közül a hindit beszélik a legtöbben. Az egyes nyelvek gyakran eltérő írásjeleket is alkalmaznak, amit figyelembe kell venni az amúgy sem kedvező képzettségi statisztikáknál. Könnyen előfordulhat ugyanis, hogy egy saját nyelvén írni és olvasni tudó, délen élő tamil az indiai fővárosban, Delhiben már analfabétának számít. Mivel – néhány partmenti városállamot leszámítva (pl. a portugál Goa) – az egész térség gyakorlatilag egyetlen gyarmatosítóhoz, a brit koronához tartozott, ezért az angol nyelv közvetítő szerepet tölthet be, sőt ez akár fejlődési potenciált is rejthet magában más kultúrrégiókkal (pl. Latin-Amerika, Iszlám Világ vagy Kelet-Ázsia) szemben. Az angol nyelv ismerete egyes szektorokban (pl. távmunka, szoftvergyártás vagy turizmus) különleges helyzeti előnyt jelent India világgazdasági integrálódásánál.

Dél-Ázsia *vallási szempontból is meglehetősen összetett*. A szubkontinens több kisebb-nagyobb vallás (buddhista, hindu vagy szikh vallás) szülőháza. A gyarmatosítás utáni függetlenedéskor 1947-ben épp a vallási különbözőség okán vált el a muzulmán Pakisztán a hindu Indiától (1971-től pedig már Kelet-Pakisztán Banglades néven Pakisztántól). A dél-ázsiaiak többsége (valamivel több mint 70 százaléka) a hindu vallás követője, de csak India és Nepál számít hindu országnak. Dél-Ázsia népességének egyötöde iszlám vallású, Bangladesben és a Maldív-szigeteken alkotnak túlnyomó többséget, mégis a nagy méretek miatt a legtöbb muszlim (164 millió fő) Indiában él Dél-Ázsián belül. Bár a buddhizmus a Himalája lejtőiről terjedt szét, a világ buddhistának többsége Dél-Ázsián kívül él. A szubkontinensen belüli arányuk átlagosan mindössze 1 százalék, Bhután és Sri Lanka esetében azonban a népesség többségét teszik ki. Szintén dél-ázsiai eredetű a szikh vallás, amely a hindu és az iszlám vallás keveredéséből jött létre, földrajzilag meglehetősen koncentráltan Északnyu-

gat-Indiában (Punjab) fordul elő, ugyanakkor a szikh katonák felülreprezentáltak az indiai hadseregben. A fentiek mellett lokálisan előfordulnak kisebb keresztény közösségek is (pl. Calcutta, Goa, Srí Lanka területén).

Dél-Ázsia társadalmi–gazdasági helyzetét nagymértékben meghatározza a *kulturális és vallási hovatartozás*. Az állam minden igyekezete ellenére a hinduk körében (különösen vidéken) még napjainkban is jellemző a *kasztrendszer*, amely a népséget különböző hierarchikus csoportokba, kasztokba sorolja. A négy fő kasztot a bráhminok, ksatriják, vaisják és súdhrák képezik, de vannak kaszton kívüliek, érinthetetlenek (páriák) is. A kaszthoz tartozás meghatározza a házassági szokásokat, az elvállalható munkát. A kasztrendszer kihat a külföldiekkel történő érintkezésre is.

A *vallás* különösen fontos szerepet játszik a nőekkel való bánásmódban. Mind a hindu, mind pedig a mohamedán közösségek patriarchális társadalmában a *nők alárendeltebb szerepe* a jellemző. Sokszor már gyermekkorban megkülönböztetett figyelmet fordítanak a fiúgyermek felé, esetükben alacsonyabb a gyermekhaladóság is. A lánygyerekek hátrányt szenvednek az iskoláztatás terén is, e tekintetben a dél-ázsiai országok között határozott különbséget fedezhetünk fel. A hindu Nepálban a legkedvezőtlenebb a lányok helyzete, ahol már az alapfokú oktatáshoz való hozzáférésük is akadályozott. A legkedvezőbb a lányok helyzete az iszlám vallású, de a turizmus miatt nyitott Maldív-szigetek és a buddhista Srí Lanka esetében. (VARGA Á. 2011)

Egyes vallások szigorúbb korlátozásai az *étkezési tilalmakon* keresztül meghatározzák a mezőgazdasági erőforrások hasznosítását. A dzsáinista vallás a kb. 3 milliányi hívője számára tiltja bármely élő teremtmény megsebzését vagy elpusztítását. A buddhisták többsége vegetáriánus, a muszlimok nem fogyasztják a tisztátalan állatnak tekintett sertés húását. Bár a világ legnagyobb szarvasmarha-állományával India rendelkezik, ennek szerepe jobbára igavonásra és némi tejtermelésre korlátozódik, hiszen hindu ahimszá előírásaihoz igazodóan az ország több szövetségi állama tiltja a tehének levágását. (HAGGETT, P. 2006)

A dél-ázsiai kultúrrégió *sokáig közel azonos fejlettségi szinten állt Európával*. Még a nagy földrajzi felfedezéseket követően is az európai külkereskedelem deficites volt ebbe az irányba, az értékes fűszereket és a „Mesés Kelet” egyéb keresett cikkeit Európa csak a Latin-Amerikából elrabolt nemesfémekkel tudta kompenzálni. (GOLOBICS P. 2002) A világkereskedelem kis háromszögének létrejöttével azonban Ázsia fokozatosan perifériára szorult, az ipari forradalommal pedig végképp lemaradt Európától. Dél-Ázsia így könnyen válhatott az európaiak (elsődlegesen az angolok) gyarmatává.

A mintegy két évszázados *gyarmati időszak* alatt a térség gazdálkodását a centrumterületek érdekének megfelelően formálták. A népelelmezés miatt fontos gabonafélék helyett inkább az iparnövények (pl. gyapot, juta) és az élvezeti cikkek (pl. tea) kerültek előtérbe, amely súlyos éhínségeket váltott ki. Dél-Ázsia egyúttal a felfutó angol ipar termékeinek fontos felvevőpiacává is vált, ami tönkretette a nagy hagyományokkal rendelkező kézműipart, és eleve ellehetetlenítette a helyi bányászat és az ipar kifejlődését. Ugyanakkor az angolok számos modernizálást hajtottak végre, amelyre Dél-Ázsia önmagában tőke hiányában csak súlyos áldozatok árán lett volna képes: a gyarmatosítók megteremtették az egészségügyi ellátórendszer, a közigazgatás, a jogrendszer alapjait, vasutakat, utakat építettek.

A *függetlenedés* után Dél-Ázsiát egy *gyors demográfiai robbanás* jellemzi, az egyes országok különböző gazdaságpolitikai filozófiát követve eltérő növekedési pályára álltak. India gazdaságát a függetlenedés utáni évtizedekben az államkapitalista importhelyettesítés jellemezte. A gyarmati időszak stagnálásához képest ez dinamikus növekedést jelentett, de a demográfiai robbanás ezt lerontotta, az egy főre jutó értéktermelés alig növeke-

dett. A külföldi befektetések és az import korlátozásával technológia, illetve verseny híján romlott az indiai áruk minősége.

Az 1980-as évektől egy *sikeres gazdasági modernizációt* hajtott végre India, amely nem az ún. ázsiai modellt követte, hanem egy *sajátutas gazdaságpolitikát*. A távol-keleti munkaintenzív exportösztönző iparosítással szemben Indiát elsősorban a hatalmas belső fogyasztópiac ellátása vezérelte, a növekedést elsősorban a szolgáltató szektor és high-tech iparágak generálták (könyvelői, offshore tevékenység, szoftvergyártás, filmgyártás). (COE, N. M. 2007) Az angol nyelvtudást és az időeltolódást kihasználva (amíg Amerikában éjszaka van, Indiában nappal) a telefonos ügyfélszolgálatok fontos szerepet játszanak India világgazdasági bekötöttségében. A szoftverfejlesztés hatékony ellenszere lehet az agyelszívásának, a képzettek a távmunka révén hazájukban tudnak a globális világba bekapcsolódni. Az indiai modell hátránya azonban a munkaintenzív ázsiai modellel szemben, hogy a modernizáció előnyeit kevesen élvezhetik, a (különösen a vidéki) társadalom többsége még ma is a szegénységi küszöb alatt tengődik (800 millióan kevesebb mint napi 2 amerikai dollárból élnek).

Dél-Ázsia többi országa nagyon elévő képet mutat. Banglades tőkehiánya miatt nehezen küzd meg a túlnépesedéssel. Bhután és Nepál gazdaságilag szintén szegény országai meglehetősen zártak, esetükben a hegyvidéki turizmus egyelőre még csak potenciális bevételeket rejt. Az agrárium szempontjából jóval kedvezőbb adottságokkal rendelkező Srí Lankát már kiegyensúlyozottabb (részben a hazai fogyasztásra, részben pedig exportra termelő) mezőgazdaság és feldolgozó ipar jellemzi. A térség leggazdagabb országa a turizmusra szakosodott, nyitottabb Maldív-szigetek. Összességében Dél-Ázsiának jó esélye van arra, hogy a világgazdasági perifériából legalábbis félperifériává válhasson.

XV.3.2. Trópusi-Afrika

Trópusi-Afrika földrajzilag viszonylag egyértelműen lehatárolható. Kelet, dél és nyugat felé tengerek határolják, északra pedig a szinte lakatlan Szahara homoktengere képez széles választóvonalat az Iszlám Világhoz tartozó Észak-Afrika irányába. A kultúrrégiót számos karakteres bélyeg elkülöníti Észak-Afrikától. Ezek egyike a *Szahara elválasztó szerepe*, amely megjelenik a Trópusi-Afrikával gyakorlatilag szinonim „Szubszaharai-Afrika” (avagy Szahara „alatti”, attól délebbre fekvő afrikai területek) elnevezésében is. A Szahara, melyet csupán néhány karavánút szel át, történelmi idők óta elszigetelte Trópusi-Afrikát a szomszédos kultúrrégióktól, ráadásul a jobbára tagolatlan tengerpartok, illetve a partok mögötti magas peremküstök a térség tenger felőli felfedezését is sokáig megnehezítették.

Trópusi-Afrikát a *90 százalékban fekete bőrű negroid nagyrasszhoz tartozó lakossága* antropológiai szempontból is megkülönbözteti a többségében arabok lakta Észak-Afrikától. Erre utal a „Fekete-Afrika” elnevezés, amelyet a nyugat-európai gyarmatosító hatalmak terjesztettek el a XIX. században. Ez a népesség bőrszíne mellett kifejezte a térség felfedezetlen, ismeretlen voltát is. Az elnevezéssel ma is találkozhatunk annak ellenére, hogy a rassz alapon megkülönböztető elnevezést többen sértőnek érzik, és a XX. századra végül fokozatosan eltűntek a homályos „fekete” (pontosabban fehér) foltok Trópusi-Afrika térképéről.

A kultúrrégió vallási összetételében is eltér az Iszlám Világtól. Miközben Észak-Afrika hosszú ideig a Török Birodalomhoz tartozott, Trópusi-Afrikába számos európai misszionárius érkezett a gyarmati időkben, tevékenységüknek köszönhetően Trópusi-

Afrika – különösen annak sűrűbben lakott tengerparti sávja – mára egy *keresztény többségű* kultúrrégióvá vált (igaz lakói között sokan a törzsi vallások hívei, illetve terjed az iszlám követőinek száma is).

A fenti szempontok alapján eltérő módon jelölik ki *Trópusi-Afrika határait*. Miközben a negroid népesség még Észak-Afrika szaharai területein is jellemző, ugyanakkor az iszlám vallás elterjedési területe a Szaharától jóval délebbre is elterjedt: érinti a Felső-Guineai-partvidék országainak északi térségeit, és hosszan elnyúlik a kontinens keleti partvidékén Északkelet-Afrikától Zanzibárig vagy Madagaszkár északi csücskéig. Az antropológiai és a vallási határvonal között Mauritánia, Mali, Niger, Csád és Szudán területén keresztül húzódik tehát a Szahara déli határvonala, amely szintén nem esik egybe az államhatárokkal. A felsorolt országok déli, Szaharán túli, Szudáni Tájövhöz tartozó területei (valamint Gambia, Szenegál és Burkina Faso) nem tartoznak Trópusi-Afrikához.

A fenti lehatárolás alapján Trópusi-Afrika mintegy 17 millió km²-es kiterjedésű terület, gyorsan növekvő lakossága 2012-ben közel 760 millió fő, mindkét jelzőszám tekintetében nagyjából 11 százalékos világrészesedéssel bír. (100. ábra) Ez egyúttal azt is jelenti, hogy átlagos népsűrűsége lényegében nem tér el a világtól. Trópusi-Afrika országait általában négy alrégióhoz szokás sorolni: Kelet-Afrika (amelytől egyes beosztásokban külön egységként kezelik Északkelet-Afrikát), Dél-Afrika, Egyenlítői-Afrika (más néven Közép-Afrika), valamint a Felső-Guineai-partvidék országait felölelő Nyugat-Afrika.

100. ábra: Trópusi-Afrika kultúrrégiójához tartozó országok

Forrás: Varga Ágnes szerkesztése

Trópusi-Afrika mára a világgazdaság periferikus térségei között is a legrosszabb helyzetű. Ebben számos tényező szerepet játszik. (PROBÁLD F. 2002) A *trópusi környezet* „*túlzott*” *bőkezűsége* első hallásra előnyt jelenthetne, hiszen a zord tél nélküli, egész évben meleg éghajlat miatt nem volt szükség ruházkodásra, tartós hajlékra, a termények raktározására. A kellemes éghajlat azonban nem készítette az itt élőket a társadalmi, civilizációs, technikai fejlődésre. A földművelés, letelepedés híján a vasszerszámok használata is csak lassan terjedt. A halászó, vadászó, gyűjtögető nomád életmód még ma is sok törzs életét meghatározza.

A kultúrrégió lemaradásában fontos szerepet játszik *elszigeteltsége*, a külső kapcsolatok hiánya. Bár Trópusi-Afrika partvidékét már a nagy földrajzi felfedezések idején feltérképezték, belső területeinek felfedezésére csak meglehetősen későn, a XIX.

század során került sor. Nem véletlen, hogy itt maradtak még „üres” területek a később felzárkózó, így gyarmatokkal nem rendelkező Németország és Olaszország számára. A külső kapcsolatok hiánya részben természetföldrajzi tényezőkkel magyarázható. Az esőerdők forró párás éghajlata és a trópusi betegségek miatt eleve nem volt vonzó a terület az európaiak számára. A térség belső területeinek megközelítése minden irányból akadályozott volt:

- *Szárzsföldön* a Szahara széles sávban elválasztotta a szomszédos kultúrrégióktól, csupán néhány karavánúton keresztül tartott gyenge kapcsolatot.
- Trópusi-Afrika a *tenger irányából* is nehezen volt elérhető. A tagolatlan tengerpartok eleve nem biztosítottak jó kikötési lehetőséget, a belső térségek felfedezését pedig tovább nehezítették partok mögötti magas peremkuszóbbok.
- A *nagy folyókon* (Kongó, Nílus) keresztül pedig a vidék táblás jellege miatt kialakult gyakori vízesések nehezítették meg a belső területek megközelítését.

A fejlett ókori civilizációk birodalmai hiányoztak Trópusi-Afrikában, és később sem rendelkezett a kultúrrégió erős, szervezett államalakulatokkal. Ugyan a gyarmatosítás összességében nem kedvezett a térség felzárkózásának, Trópusi-Afrika valójában már az európaiak megjelenése előtt is jóval alacsonyabb társadalmi–gazdasági szinten állt. Kiterjedt területeken a cecelégyszennyezés miatt ugyanis eleve nem jöhetett szóba igavonó nagyállatok tartása, így az eke helyett hagyományosan megmaradt a kapa és a szűrőbot. Az égető vándorló gazdálkodás a letelepedett földműveléshez képest pedig jóval csekélyebb termékfelesleget engedett meg. Árutermelő mezőgazdaság és a föld magántulajdonán alapuló osztálytársadalom helyett legfeljebb nemzetiségi, törzsi kötelékek alakultak ki.

A harmadik világ többi kultúrrégiójához képest Trópusi-Afrikában a *gyarmatosítás sokkal több pusztítással járt*, amely nyomán a térség egyre inkább függő helyzetben tagozódott be a világ gazdaságba. A XIX. századig az európaiak (először inkább csak a portugálok) partvidéki erődöket építettek, amelyek célja eleinte az Indiába vezető út biztosítása volt. A világerkedelem kis háromszöge idején Trópusi-Afrika partvidéke az Újvilágba irányuló rabszolga-kerkedelem fő ellátó körzeteivé vált. A folyamat több 10 milliós emberveszteséget eredményezett, melynek révén kiterjedt területek néptelenedtek el. A rabszolgákért cserébe a térség az európai iparcikkek felvevőpiacává vált, amely nem engedte kibontakozni a helyi ipar fejlődését. A XIX. század végére a főleg brit (keleten) és francia (nyugaton) gyarmatosítók már a belső területeket is felosztották, akik a helyiek élelmezését szolgáló gazdálkodás helyébe az Európában el nem érhető növények ültetvényes termesztését, a nyersanyaglelőhelyeken pedig a bányászatot erőltették. A különböző európai gyarmatosítók eltérő államigazgatást, jogrendszereket építettek ki, ami különösen azokban a térségekben nehezíti a nemzetközi integrálódást, ahol mozaikosan többféle gyarmatosító is jelen volt (pl. Felső-Guineai-partvidék).

Trópusi-Afrika országai csak a XX. század közepén szabadultak meg a gyarmati sortól, a *függetlenség elnyerésével* azonban érdemben *nem javult a helyzetük*. A térséget sokáig nem csupán a külső kapcsolatok hiánya jellemezte, hanem az egyes népcsoportok egymástól is elszigetelődtek, így pl. több ezer nyelv alakult ki. Az új államalakulatok határai többnyire mesterségesek, amelyek számos nyelvi, törzsi és vallási csoportot magukba foglalnak. Ezek között gyakoriak a hatalmi konfliktusok, a feszültségek több

esetben akár belső polgárháborúhoz vezettek. A fegyverkezésre való költségek még tovább terheli az amúgy is szűkös anyagi forrásokat.

Az időközben függetlenedett országoknak még *tovább növekedett a gazdasági függésük* a világgazdaság centrumtérsegeitől. Egy fejlett ország kiviteli cikke árának növelésével (legalábbis egy darabig) nagyobb bevételre számíthat, az árcsökkentéssel pedig nagyobb keresletre, amely adott esetben szintén nagyobb bevételt biztosíthat. Trópusi-Afrika országai azonban főleg olyan termékek (többnyire különleges trópusi növények, pl. banán, kakaó) termelésére és kivitelére szakosodtak, amelyek árának bármilyen irányba történő szabályozásával nem tudják növelni külkereskedelmi bevételeiket. Ha a nagyobb bevétel reményében megemelik az exporttermékük árát, a kereslet rugalmasan reagálva hirtelen lecsökken. Ezek ugyanis nem alapvető, inkább kiegészítő élelmiszeri cikkek. A termék árának csökkentésekor ugyanakkor az előzőtől eltérően már rugalmatlanná válik a kereslet, hiába olcsó a termék, nem kell belőle nagyobb mennyiség.

Néhány független trópusi-afrikai ország esetében *hiányzik a megfelelő szaktudású vezető elit* (egyáltalán a felsőfokú végzettségűek), gyakoriak a sorozatos gazdaságpolitikai hibák, sokszor jellemző a korrupció. Egyes országok a szocializmus építésével kísérleteztek. A nem megfelelően kezelt demográfiai robbanás nyomán egyre csökken az egy főre jutó élelmiszertermelés. A túlzott legeltetés pedig hosszú távon elszivatagosodáshoz vezet.

Az országok többsége eleve *alacsony jövedelemmel* rendelkezik, amelyből *alig jut* a hátrányos helyzet leküzdését, a jövőbeni fejlődést megalapozó *fejlesztési beruházásokra*. A kiadási oldal tételei között az élelmiszer mellett megjelenik az uralkodó osztály pazarló költségek, a fegyverkezés, a tetemes államadósság törlesztése. Ha ezen felül marad még a bevételekből, alapvető infrastrukturális fejlesztésre (lakás, oktatás, egészségügy, közlekedés) lenne szükség, amely a demográfiai robbanással még élesebben jelentkezik. A lemaradás bizonyos esetekben a „későn jövők előnyét” is jelentheti, Trópusi-Afrika anyagi lehetőségei már nem engedték meg a vonalas telefonhálózat kiépítését, viszont rendkívül gyorsan elterjedt az olcsóbban kiépíthető mobilhálózat. Meglepő, de az ezredforduló elején először Afrikában haladta meg a mobil-előfizetők száma a vonalas előfizetőkét. Ezzel egyes telefonon intézhető szolgáltatások (telefonon keresztül intézhető ügyintézés, megrendelések, banki szolgáltatások) kárpótolhatják a közlekedés vagy az ellátórendszer kiépületlenségét. (DANIELS, P. 2008) Ha a szegényes állami költségvetésből marad is pénz az elodázhatatlan fejlesztési célú nagyberuházásokra, akkor azok a szakértelem és a megfelelő műszaki környezet hiányában gyakran terméketlenek.

Visszatekintő kérdések

- Milyen jellegzetes kulturális, szellemi irányzatok jellemzik Európát?
- Hogyan változott az amerikai külpolitika?
- Hogyan befolyásolják a vallási irányzatok Kelet-Ázsia világgazdasági szerepét?
- Milyen az őslakosság helyzete az ausztrál kultúrrégióban?
- Milyen karakteres jegyei vannak a latin-amerikai társadalomnak?
- Hogyan csoportosíthatók az Iszlám Világ országai?
- Miért Délkelet-Ázsia az egyik legheterogénebb kultúrrégió?
- Hogyan befolyásolja a vallási háttér Dél-Ázsia országainak fejlődését?
- Milyen sajátos tényezők játszanak szerepet Trópusi-Afrika gazdasági periferezálódásában?

Irodalomjegyzék

- ACEMOGLU, D. – YARED, P. 2010: Growth in a partially de-globalized world. Political Limits to Globalization. – *American Economic Review* 2. pp. 83–88.
- AGNEW, J. A. – MITCHELL, K. – TOAL, G. 2003: A companion to political geography. – Blackwell, Malden (Massachusetts)
- AIYAR, SH. 2012: From Financial Crisis to Great Recession: The Role of Globalized Banks. – *American Economic Review* 3. pp. 225–230.
- AIZENMAN J. – PINTO, B. –RADZIWILL, A. 2007: Sources for financing domestic capital – is foreign saving a viable option?. – *Journal of International Money and Finance* 5. pp. 682–702.
- AIZENMAN, J. – SUSHKO, V. 2011: Capital Flow Types, External Financing Needs, and Industrial Growth: 99 countries, 1991–2007. – NBER Working Paper 17228.
- AL GORE, A. A. 1998: The Digital Earth: Understanding our planet in the 21st Century. – Los Angeles – <http://www.opengeospatial.org/pressroom/papers> Letöltve: 2012. november 1.
- ALESINA, A. – ZHURAVSKAYA, E. 2011: Segregation and the Quality of Government in a Cross Section of Countries. – *American Economic Review* 5. pp. 1872–1911
- ÁLLAMI SZÁMVEVŐSZÉK 2011: Jelentés a térségek felzárkóztatására fordított pénzeszközök felhasználásáról. – Állami Számvevőszék (december 8.), Budapest
- ALLEN, J. – HAMNETT, C. (eds.) 1995: A Shrinking World? Global Unevenness and Inequality. – Oxford University Press/The Open University, London
- ALONSO, M. N. – UBS – UNED 2008: Recent market developments from an Econophysics perspective. – Fribourg Symposium. – <http://www.unifr.ch/econophysics/symposium/talks08/Noguer%20-%20Market%20developments.pdf> Letöltve: 2012. november 4.
- ANDERSON, B. 2006: Elképzelt közösségek. Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről. – (Fordította: Sonkoly G.) – L'Harmattan Kiadó, Budapest
- ASHWORTH, G. J. – VOUGH, H. 1990: Selling the City: Marketing Approaches in Public Sector Urban Planning – Belhaven Press, London, New York
- ASHWORTH, G. J. – VOUGH, H. 1997: A város értékesítése – Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest
- ATKINS, P. 1988: Redefining agricultural geography as the geography of food.– *Area*, 20. 3.
- AUBERT A. 2007: A nemzetközi és a hazai turizmus területi folyamatai, piaci tendenciái a globalizáció korában. – *Földrajzi Közlemények* 55. 3.
- AZ IGAZSÁG ÉS A BÉKE PÁPAI TANÁCSA 2007: Quadragesimo anno. Az Egyház társadalmi tanításának kompendiuma. – (Fordította: Dér K. – Horvát P.) – Szent István Társulat az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest
- BACHE, I. – ANDREOU, G. – ATANASOVA, G. – TMOSIC, D 2011: Europeanization and multi-level governance in South-east Europe: The domestic impact of EU cohesion policy and preaccession aid. – *Journal of European Public Policy* 18. 1.
- BÁNFALVI J. 1995: Magyarország idegenforgalmi földrajza. – Kereskedelmi és Idegenforgalmi Továbbképző, Budapest
- BANSAL, R. – SHALIASTOVICH, I. 2010: Confidence Risk and Asset Prices. – *American Economic Review* 2. pp. 537–541.

- BANSKY, J. 2002: Rural geography – A research discipline new to Polish geography. – *Przeład Geograficzny*, 74. 3.
- BARLOW, J. P. 1991: Coming into the Country. – *Communications ACM* 34.
- BARSI Á. – LOVAS T. 2010: Lézerszkennelés. – Egyetemi tantárgy anyaga, BME. – http://www.fmt.bme.hu/fmt/htdocs/oktatas/tantargy.php?tantargy_azon=BMEEOFT-V98 Letöltve: 2012. november 1.
- BARTA GY. – BELUSZKY P. 1999: Előzetes megjegyzések a nagyvárosok és agglomerációjuk kapcsolatáról. – In: BARTA GY. – BELUSZKY P. (szerk.): Társadami–gazdasági átalakulás a budapesti agglomerációban I. – Regionális Kutatási Alapítvány, Budapest
- BAUDRILLARD, J. 1983: *Simularca and Simulation*. – Semiotex(e), New York
- BÉKÉSI L. 2004: A politika földrajza. – Aula Kiadó, Budapest
- BELUSZKY P. – KOVÁCS Z. – OLESSÁK D. (szerk) 2001: A terület- és településfejlesztés kézikönyve. – Magyarország kézikönyvtára sorozat. CEBA Kiadó, Váckisújfalu
- BELUSZKY P. 1999: Magyarország településföldrajza. Általános rész. – Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs
- BELÜGYMINISZTERIUM 2002: Településfejlesztési Füzetek 24. – Belügyminisztérium Településfejlesztési Iroda, Budapest
- BENEDIKT, M. 1991: Cyberspace: Some Proposals. – In: BENEDIKT, M. (ed.): *Cyberspace: First Steps*. – MIT Press, Cambridge, Massachusetts
- BERNEK Á. – FARKAS P. 2002: A monetáris világ, pénz „mindenhatóságának” politikai kérdőjelei. – In: BERNEK Á. (szerk.): *A globális világ politikai földrajza*. – Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- BERNEK Á. (szerk.) 2002: *A globális világ politikai földrajza*. – Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- BERNEK Á. 1999: A globális világgazdaság térszerveződése. In: NEMES NAGY J. (szerk.): *Helyek, terek, régiók*. – ELTE Regionális Földrajzi Tanszék, Budapest
- BERRY, B. J. L. – CONKLING, E. C. – RAY, D. M. 1976: *The Geography of Economic Systems*, Prentice-Hall Inc., Englewood Cliffs, New Jersey
- BERRY, B. J. L. 1967: *Geography of Market Centers and Retail Distribution*. – Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, N. J.
- BLAHÓ A. – KUTASI G. (szerk.) 2010: *Erőközpontok és régiók*. – Akadémiai Kiadó, Budapest
- BODNÁR Á. 2011: Megduplázódik idén a mobil szélessávú előfizetések száma. – Internet, WSW, január 12.
- BODNÁR L. 2005: Az idegenforgalom hazai és nemzetközi vonatkozásai. – Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- BOWLER, I. R. – ÍLBERY, B. W. 1987: *Redefining agricultural geography*. – *Area*, 19. 4.
- BRADSHOW, M. – WHITE, G. W. – DYMOND, J. P. – CHACKO, E. 2012: *Contemporary World Regional Geography*. – McGraw-Hill, New York
- BRUNN, S. D. – LEINBACH, T. R. (eds.) 1991: *Collapsing space and time: Geographic Aspects of Communication and Information*. – Harper Collins Academic, New York
- BRYANT, C. R. – MAROIS, C. 1995: *The sustainability of rural system*. – Montreal
- BRZEZINSKI, Z. 1999: *A nagy sakktábla. Amerika világelsősege és geostratégiai feladatai*. – Európa Könyvkiadó, Budapest
- BUDAY-SÁNTA A. 2004: A természeti tőke és az agrárgazdaság szerepe a területi versenyképességben. – Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, Pécs

- BULLMANN, U. 1997: The Politics of the third level. – In: JEFFERY, CH. (ed.): The Regional Dimension of the European Union. Towards a Third Level in Europe? – Frank Cass & Co. Ltd., London
- BURNSIDE, C. 2011: The Cross Section of Foreign Currency Risk Premia and Consumption Growth Risk: Comment. – American Economic Review 7. pp. 3456–3476.
- CAIRNCROSS, F. 1997: The death of distance. How the communication revolution will change our lives. – Harvard Business School Press, Boston
- CAPPELLIN, R. 1997: Federalism and network paradigm: guidelines for a new approach in national regional policy. – In: DANSON, M. (ed.): Regional Governance and Economic Development. – Pion, London
- CARVALHO, V. M. – MARTIN, A. – VENTURA, J. 2012: Understanding Bubbly Episodes. – American Economic Review 3. pp. 95–100.
- CARTOGRAPHIA 2004: Földrajzi Világtalasz. – Cartographia Kft., Budapest
- CASTELLS, M. – INCE, M. 2006: A tudás világa. – Napvilág Kiadó, Budapest
- CASTELLS, M. 1996: The Rise of the Network Society: the information age. – Blackwell, Oxford
- CIA 2012: The World Factbook – Guide to Country Profiles. – <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/docs/rankorderguide.html> Letöltve: 2012: november 1.
- CLOKE, P. J. – PARK, C. C. 1985: Rural Resource Management. – New York
- CLOKE, P. J. 1979: Key settlements in rural area. – London
- CLOKE, P. J. 1983: An introduction to rural settlement planning. – London
- CLOUT, H. D. 1972: Rural geography. – London
- COE, N. M. – KELLY, PH. F. – YEUNG, H. W. C. 2007: Economic Geography. – Blackwell, Oxford
- COENEN, G. – STRAUB, R. – TRABANDT, M. 2012: Fiscal policy during and after the financial crisis. – American Economic Review 3. pp. 71–76.
- CORSETTI, G. – KONSTANTINOU, P. T. 2012: What Drives US Foreign Borrowing? Evidence on the External Adjustment to Transitory and Permanent Shocks. – American Economic Review 2. pp. 1062–1092.
- CRAGLIA, M. – GOODCHILD, M. F. – ANNONI, A. – CAMARA, G. – GOULD, M. – KUHN, W. – MARK, D. – MASSER, I. – MAGUIRE, D. – LIANG, S. – PARSONS, E. 2008: Next-Generation Digital Earth, a position paper from the Vespucci Initiative for the Advancement of Geographic Information Science. – International Journal of Spatial Data Infrastructures Research, 3. pp. 146–167.
- CSATÁRI B. – FARKAS J. Zs. 2006: A magyar vidékies kistérségek új kategorizálása, különös tekintettel a városi hatásokra és a földhasznosítás változásaira. – Tér és társadalom, 20. 4.
- CSATÁRI B. 1996: A magyarországi kistérségek néhány jellegzetessége. – MTA RKK ATI PHARE kiadvány, Kecskemét
- CSATÁRI B. 1999: A kedvezményezett kistérségek besorolásának felülvizsgálata I–II. Kézirat. – MTA RKK ATI, Kecskemét
- CSATÁRI B. 1999b: A magyar vidék térségi tagozódása. Kutatási zárójelentés. – MTA RKK ATI, Kecskemét
- CSATÁRI B. 2000: Kísérlet a magyarországi kistérségek komplex fejlődési típusainak meghatározására. – In.: DÖVÉNYI Z. (szerk.): Alföld és nagyvilág. Tanulmányok Tóth Józsefnek. – MTA FKI, Budapest

- CSATÁRI B. 2004: Kísérlet a területi konfliktusok földrajzi értelmezésére. – II. Magyar Földrajzi Kongresszus, Szeged
- CSICSERI-RÓNAI I. 2003: Nagy Ferenc. – Occidental Press, Budapest
- CSOMÓS GY. – KULCSÁR B. 2012: A városok pozíciója a globális gazdaság irányításában a nagyvállalatok forgalma alapján. – Földrajzi Közlemények 2. pp. 138 – 151.
- CSOMÓS GY. 2008: Regionális centrumok a globális térben. Lakosságszám vagy funkcionalitás? – Debreceni Műszaki Közlemények, 1.
- DANIELS, P. 2008: Geographies of the economy. In: DANIELS, P. – BRADSHAW, M. – SHAW, D. – SIDAWAY, J. (eds.): An introduction to human geography. – Pearson Education Limited, Harlow
- DELORS, J. 1991: Subsidiarity. The Challenge of Change. Proceedings of the Jacques Delors Colloquium. – European Institute of Public Administration, Maastricht
- DETREKŐI Á. – SZABÓ GY. 2003: Térinformatika. – Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- DICKEN, P. 1992: Global Shift. The Internationalization of Economic Activity. – Paul Chapman Publishing Ltd., London
- DICKEN, P. 1998: Global Shift. Transforming the World Economy. – Paul Chapman Publishing Ltd., London
- DICKEN, P. 2003: Global Shift. Reshaping the Global Economic Map in the 21st Century. – Sage Publications, London
- DIECKHOFF, A. 2004: Egy megrögzöttség túlhaladása – a kulturális és politikai nacionalizmus fogalmainak újraértelmezése. – Regio 13. 4.
- DODGE, M. 1998: The Geographies of Cyberspace. – 94th Annual Meeting of the Association of American Geographers, Boston
- DUGIN A. 2004: A geopolitika alapjai – Oroszország geopolitikai jövője. – In: SISELINA L. – GAZDAG F. (szerk): Oroszország és Európa. Orosz geopolitikai szöveggyűjtemény. – Zrínyi Kiadó, Budapest
- EASTMAN, R. O. 1930: Marketing Geography. – Alexander Hamilton Institute, New York
- EHRlich, I. – SHIN, J. K. 2010: Human Capital and Imperfectly Informed Financial Markets. – American Economic Review 2. pp. 244–249.
- EICHENGREEN, B. 2012: International Liquidity in a Multipolar World. – American Economic Review 3. pp. 207–212.
- ELIAS, A. 2008: Introduction. Whatever happened to the Europe of Regions? Revisiting the Regional Dimension of European Politics. – Regional and Federal Studies 5.
- ENGEL, CH. – WEST, K. D. 2010: International Financial Markets Global Interest Rates, Currency Returns, and the Real Value of the Dollar. – American Economic Review 2. pp. 562–567.
- ENYEDI GY. 1964: A Délkelet-Alföld mezőgazdasági földrajza. – Akadémiai Kiadó, Budapest
- ENYEDI GY. 1988: A városnövekedés szakaszai. – Akadémiai Kiadó, Budapest
- ENYEDI GY. 1995: Városverseny, várospolitika, városmarketing – Tér és Társadalom 9. 1–2.
- ENYEDI GY. 1996: Regionális folyamatok Magyarországon. – Budapest
- ENYEDI GY. 1997: A sikeres város. – Tér és Társadalom 4. pp. 1–7.
- ERCEG, CH. J. – LINDÉ, J. 2012: Fiscal Consolidation in an Open Economy. – American Economic Review 3. pp. 186–191.
- ERDŐSI F. 2006: A mobiltelefonok elterjedésének területi sajátosságai a Földön. I. rész. – Területi Statisztika 46. 6.

- ERDŐSI F. 2007: A mobiltelefonok elterjedésének területi sajátosságai a Földön II. rész. – Területi Statisztika 47. 1.
- EURÓPAI MENEKÜLTÜGYI ALAP 2012: Van olyan hogy tipikus menekült? – Úton 24. Kastner & Partners Kft, Budapest
- EUROPEAN COMMISSION 1998: 1998 Broad Economic Policy Guidelines. – European Economy. – Directorate-General for Economic and Financial Affairs, European Commission No. 66.
- EUROSTAT 2012: Regional GDP per capita in 2009. – Eurostat-newrelease 38. (13 March), Bruxelles
- FARKAS J. ZS. – CSATÁRI B. 2010: Agrár- és vidékföldrajzi kutatások Bács-Kiskun megyei példákon. – In: UNGER, J. – PÁL-MOLNÁR, E. (szerk.): Geoszféra 2010. A Szegedi Tudományegyetem Földtudományok Doktori Iskola és a Környezettudományi Doktori Iskola (Környezeti geográfia és Környezetföldtan programok) eredményei. – SZTE TTIK Földrajzi és Földtani Tanszékcsoport (GeoLitera), Szeged
- FARKAS J. ZS. 2007: Neurális hálózatok a térségi tipizálásban. – Tér és Társadalom 21. 1.
- FARKAS J. ZS. 2010: Agrár- és vidékföldrajzi kutatások Bács-Kiskun megyei példákkal. – Egyetemi doktori disszertáció
- FARKAS P. 1997: A nemzetközi tőkeáramlások két évszázada és a jelenkori pénzügyi luftballon. – Társadalmi Szemle 52. 10.
- FEENSTRA, R. C. – HONG, CH. 2010: China's Exports and Employment. – In: FEENSTRA, R. C. – WEI, SH.-J.: China's Growing Role in World Trade. – University of Chicago Press, Chicago
- FEHÉR A. 1998: A vidék fogalmáról és a vidéki területek lehatárolásáról. – Gazdálkodás 42. 5.
- FERENCZ V. 2011: Gazdasági és közszolgáltatási folyamatok térbeli elemzése. E-government tanulmányok 34., Budapest
- FINTA I. 2006: A regionális politika alapelveinek érvényesülése a közösségi és a hazai jogi szabályozásban. – Egyetemi doktori disszertáció, PTE KTK Regionális Gazdaságtani Doktori Iskola, Pécs
- FLEURKE, F.–WILLEMSE, R. 2006: The European Union and the Autonomy of Sub-national Authorities: Towards an Analysis of Constraints and Opportunities in Sub-national Decision-making. – Regional and Federal Studies 1.
- FOJTIK J. 1999: Városmarketing az Interneten – lehetőségek és eredmények. – Tér és Társadalom 13. 1–2.
- G. FEKETE É. 2004: A vidék innovációja és annak szervezeti háttere. – Kézirat, MTA RKK ATI, Kecskemét
- G. FODOR G. – STUMPF I. 2008: Neoweberi állam és jó kormányzás. – Nemzeti Érdek 7.
- GAEBE, W. 2004: Urbane Räume. – Eugen Ulmer Verlag, Stuttgart
- GAILE, G. L. – WILLMOTT, C. J. (eds.) 2006: Geography in America at the Dawn of the 21st Century. – Oxford University Press, Oxford
- GÁL Z. 2010: Pénzügyi piacok a globális térben. – Akadémiai Kiadó, Budapest
- GARAMHEGYI Á. 2004: A településmarketing, mint a nonbusiness marketing egy esete. – In: DINYA L. – FARKAS F. – HETESI E. – VERES Z. (szerk.): Nonbusiness marketing és menedzsment. – Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest
- GEORGE, P. 1963: Précis de géographie rurale. – Párizs
- GIBSON, W. 1984: Neuromancer. – Harper Collins, London
- GILG, A. W. 1985: An Introduction to Rural Geography. – Edward Arnold, London

- GLOBAL FOOTPRINT NETWORK 2012: August 22nd is Earth Overshoot Day: Humanity has exhausted nature's budget for the year. – Press Release, Global Footprint Network, Oakland, CA, USA
- GOLOBICS P. 2002: A világgazdaság kialakulásának folyamata és jelenlegi térszerkezete. – In: TÓTH J. (szerk.): Általános társadalomföldrajz I. – Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs
- GORDOS T. 2000: A városmarketing néhány kérdése. – Tér és Társadalom 14. 2–3.
- GORMAN, S. P. 2002: Where are the web factories: The urban bias of e-business location. – Tijdschrifts voor Economische en Sociale Geografie 5.
- GOURINCHAS P.-O. – JEANNE, O. 2006: The Elusive Gains from International Financial Integration. – Review of Economic Studies 3. pp. 715–741.
- GRAUWE, P. DE 2000: Economics of Monetary Union. – Oxford University Press, New York
- GREENWOOD, J. – SANCHEZ, J. M. – WANG, CH. 2010: Financing Development: The Role of Information Costs. – American Economic Review 4. pp. 1875–1891.
- GROTE, J. R. – GBIKPI, B. (eds.) 2002: Participatory Governance. Political and Societal Implications. – Leske+Budrich, Opladen
- GUILANI, E. 2006: The Rescaling of Governance in Europe: New Spatial and Institutional Rationales. Guest editorial. – European Planning Studies 14.
- GYÖRI SZABÓ G. 2007: Kisebbség, autonómia, regionlizmus. – Osiris, Budapest
- HAGGETT, P. 2001: Geography: A Modern Synthesis. – Prentice Hall, New York
- HAGGETT, P. 2006: Geográfia: Globális szintézis. – Typotex, Budapest
- HAJDÚ Z. 2005. Magyarország közigazgatási földrajza. – Dialóg Campus, Budapest-Pécs
- HALKIER, H. – DANSON, M. – DAMBORG, C. (eds.) 1998: Regional Development Agencies in Europe. – Jessica Kingsley, London.
- HALMAI P. – CSATÁRI B. – TÓTH E. 2009: A vidék jövője – az agrárpolitikától vidékpolitikáig. – In: BANCZEROWSKI J.-NÉ – BÁRDOSI V.-NÉ HORÁNYI K. – HORVÁTH CS. – SZEMENYEI I. – WAGNER P. (szerk.): Stratégiai kutatások 2008–2009. Kutatási jelentések. – Miniszterelnöki Hivatal, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest
- HASSAN, T. A. – MERTENS, TH. M. 2011: Market Sentiment: A Tragedy of the Commons. – American Economic Review 3. pp. 402–405.
- HEINEBERG, H. 2001: Stadtgeographie. Grundriss Allgemeine Geographie. – Ferdinand Schöningh Verlag, Paderborn
- HERENDY CS. – MURÁNYI P. 2008: Településmarketing az információs társadalomban – E-Government Tanulmányok 23., E-Government Alapítvány, Budapest
- HOFMESITER, B. 1999: Stadtgeographie. Das Geographische Seminar. – Westermann, Braunschweig
- HORVÁTH M. T. 2005: Közmenedzsment. – Dialóg Campus, Budapest–Pécs.
- HUIGEN, P. P. 1996: Less planning, more vision! Planning ideas and sustainability for rural areas. – Groningen.
- HUMANRÁJC 2009: Modern Atlantisz: Dubai – http://human.blogter.hu/352776/modern_atlantisz_dubai Letöltve: 2012. július 11.
- HUMMER, W. – BOHR, S. 1994: A régiók szerepe a jövő Európájában. – Baranya Megyei Közgyűlés, Pécs.
- HUWS, U. 1999: A nemzeti különbségek fennmaradása az e-szolgáltatások új globális munkamegosztásában. – EMERGENCE-projekt (IST-1999-13420), MTA Szociológiai Kutatóintézet, Szervezet- és Munkaszociológiai Műhely, Budapest

- ILBERY, B. W. 1985: *Agricultural Geography: A Social and Economic Analysis*. – Oxford University Press, Oxford
- ILLÉS I. 2008: *Regionális gazdaságtan – Területfejlesztés*. – Typotext Kiadó, Budapest
- INDEX 2008: *Még mindig nincs elég pláza*. – Index–Gazdaság. (Március 26) – <http://index.hu/gazdasag/magyar/plaing080326> Letöltve: 2012. november 1.
- INTERNATIONAL MONETARY FUND 2011: *World Economic Outlook, 2011*. – International Monetary Fund, Washington
- INTERNATIONAL MONETARY FUND 2012a: *Global Financial Stability Report, 2012*. – International Monetary Fund, Washington
- INTERNATIONAL MONETARY FUND 2012b: *World Economic Outlook, 2012*. – International Monetary Fund, Washington
- ISARD, W. 1967: *Philadelphia Region InputOutput Study*. – Preliminary Working Papers, RSRI, Philadelphia, P. A.
- JAKOBI Á. 2007: *Az információs társadalom térbelisége*. – ELTE Regionális Tudományi Tanszék, Macropolis, Budapest
- JAKSITY GY. 2004: *A pénz természete*. – Alinea Kiadó, Budapest
- JÁSZBERÉNYI M. – PÁLFALVI J. 2009: *Nemzetközi közlekedés és turizmus*. – Aula Kiadó, Budapest
- JENEY L. 2002: *A nagyvárosok növekedésének területi jellegzetességei Európában*. – *Regionális Tudományi Tanulmányok* 7. pp. 133 – 161.
- JENEY L. 2005: *Városi agglomerációk, városrégiók*. – In: NEMES NAGY J. (szerk.): *Regionális elemzési módszerek*. – ELTE Regionális Földrajzi Tanszék, Budapest
- JENEY L. 2007: *Dualitások az Európai Unió nagyváros-hálózatának fejlettségében az ezredfordulón*. – *Tér és Társadalom* 4. pp. 155–178.
- JOHNSON, D. B. 1999: *A közösségi döntések elmélete*. – Osiris, Budapest
- JOHNSTON, R. J. – TAYLOR, P. J. – WATTS, M. (eds.) 1995: *Geographies of Global Change. Remapping the World in the late Twentieth Century*. – Blackwell Publishing Ltd., Oxford
- JUHÁSZ A. 2011: *Földfelszín modellezés. A topográfia és kartográfia a digitális világban*. – *Elektronikus jegyzet, BME Fotogrammetria és Térinformatika Tanszék, Budapest* – <http://www.fimt.bme.hu/fimt/oktatas/feltoltesek/BMEEOFTMK07/foldfelszin.pdf> Letöltve: 2012. november 1.
- KEATING, M. (ed.) 2004: *Regions and Regionalism in Europe*. – An Elgar Reference Collection, Cheltenham
- KEATING, M. 1997: *The invention of regions: political restructuring and territorial government in Western Europe*. – *Environment and Planning C: Government and Policy* 4.
- KEATING, M. 2008: *A Quarter Century of the Europe of the Regions*. – *Regional and Federal Studies* 18. 5.
- KERTESI G. – KÉZDI G. 2011: *The Roma/Non-Roma Test Score Gap in Hungary*. – *American Economic Review* 3. pp. 519–525.
- KINNAN, C. – TOWNSEND R. 2012: *Kinship and Financial Networks, Formal Financial Access, and Risk Reduction*. – *American Economic Review* 3. pp. 289–293.
- KISS T. 2005: *A fenntartható fejlődés mint versenyképességet befolyásoló tényező*. – Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kara: *Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola Évkönyv 2004–2005. Környezetvédelem, regionális versenyképesség, fenntartható fejlődés konferencia előadásai*. – PTE Közgazdaságtudományi Kar, Pécs

- KITCHIN, R. M. 1998: Towards geographies of cyberspace. – Progress in Human Geography 3.
- KOCSIS É. – SZABÓ K. 2000: A posztmodern vállalat. Tanulás és hálózatosodás az új gazdaságban. – Oktatási Minisztérium, Budapest
- KOHN, M. 1993: Money, Banking and Financial Markets. – The Dryden Press, For Worth
- KOLLMANN, R. – ROEGER, W. – VELD, J. IN'T 2012: Fiscal Policy in a Financial Crisis: Standard Policy versus Bank Rescue Measures. – American Economic Review 3. pp. 77–81.
- KOOIMAN, J. (ed.) 1993: Modern Governance: New Government-Society Interactions – Sage, London
- KOROMPAI A. 2003: A fenntartható fejlődés és a természeti erőforrások. – In: BORA GY. – KOROMPAI A. (szerk.): A természeti erőforrások gazdaságtana és földrajza. – Aula Kiadó, Budapest
- KOSIŃSKI, L. 1970: The population of Europe: A geographical perspective. – Longman Geography Paperbacks. – Longman Group Ltd., London
- KOTLER, PH. – KELLER K. L. 2006: Marketing–Menedzsment. – Akadémiai, Budapest
- KOTLER, PH. 2003: A Framework for Marketing Management – Prentice Hall, New Jersey
- KOVÁCH I. (szerk.) 2007: Vidék- és falukép változó időben. – Argumentum – MTA Politika Tudományok Intézete, Budapest
- KOVÁCS T. 1998: Mi tekinthető vidéknek? – Gazdálkodás 42. 5.
- KOVÁCS T. 2004: A foglalkoztatás növelése, mint a vidékfejlesztési stratégia központi kérdése. – Kézirat, MTA RKK ATI, Kecskemét
- KOVÁCS Z. 2001: A települések fejlődése. – In.: Beluszky P.–Kovács Z.–Olessák D. (szerk.): A terület- és településfejlesztés kézikönyve. – Magyarország kézikönyvtára sorozat. CEBA Kiadó, Váciskisújfalu
- KOVÁCS Z. 2002a: Az urbanizáció jellemzői Kelet-Közép-Európában a posztszocialista átmenet idején. – Földrajzi Közlemények 1 – 4. pp. 57 – 78.
- KOVÁCS Z. 2002b: Népség- és településföldrajz. – ELTE Eötvös Kiadó, Budapest
- KOZMA G. 1995: Városmarketing, mint a helyi gazdaságfejlesztés egyik lehetséges eszköze – Tér és Társadalom 9. 1–2.
- KOZMA G. 2003: Regionális gazdaságtan – Geográfus és földrajz tanár szakos hallgatók számára. – Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen
- KOZMA G. 2009: Kockázatok és kezelési módjuk az önkormányzatok gazdálkodásában – ellenőri szemmel. – Comitatus 6.
- KÖSZEGFALVI GY. – LOYDL T. 2001: Településfejlesztés. – ELTE Eötvös Kiadó, Budapest
- KÖSZEGFALVI GY. – TÓTH J. 2002: Általános településföldrajz. – In: TÓTH J. (szerk.): Általános társadalomföldrajz I. – Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs
- KROSZNER, R. S. – STRAHAN, PH. E. 2011: Financial Regulatory Reform: Challenges Ahead. American Economic Review 3. pp. 242–246.
- KRUGMAN, P. – OBSTFELD, M. 2003: Nemzetközi gazdaságtan. – Panem, Budapest
- KRUGMAN, P. 1991a: Geography and Trade. – Leuven University Press, Leuven and MIT Press, Cambridge
- KRUGMAN, P. 1991b: Increasing Returns and Economic Geography. – Journal of Political Economy 99.
- KRUGMAN, P. 1998: What's New About the New Economic Geography. – Oxford Review of Economic Policy 14. 2.
- KRUGMAN, P. 1999: The Role of Geography in Development. – International Regional Science Review 22. 2.

- KRUGMAN, P. 2000: A földrajz szerepe a fejlődésben. – Tér és Társadalom 14. 4.
- KSH 2011: Jelentés a turizmus 2010. évi teljesítményéről. – KSH, Budapest
- KSH 2012a: A 25. népesedési világnap alkalmából. – Szám-Lap, KSH Tájékoztatási Főosztály – http://www.ksh.hu/szamlap/életünk_nep.html Letöltve: 2012. július 11.
- KSH 2012b: Módszertani Dokumentáció. – KSH – <http://www.ksh.hu/apps/meta.main> Letöltve: 2012. július 11.
- KUBASSEK J. 2011: Teleki Pál a magyar politikai földrajz atyja. – Magyar Tudomány 172. 8.
- KULCSÁR D. 2009: A fenntartható fejlődés. Mi a valóság? – Valóság 52. 3.
- LARSSON, T. – NOMDEN, K. – PETITEVILLE, F. (eds.) 1999: The Intermediate Level of Government in European States. Complexity versus Democracy? – EIPA, Maastricht
- LEAHY, E. – ENGELMAN, R. – VOGEL, C. G. – HADDOCK, S. – PRESTON, T. 2007: The Shape of Things to Come, Why Age Structure Matters to a Safer More Equitable World. – Population Action International – <http://populationaction.org/wp-content/uploads/2012/01/SOTC.pdf> Letöltve: 2012. október 2.
- LENGYEL I. – RECHNITZER J. 2004: Regionális Gazdaságtan. – Dialóg Campus Kiadó, Pécs
- LENGYEL M. 2004: A turizmus általános elmélete. – Kereskedelmi és Idegenforgalmi Továbbképző, Budapest
- LEYSHON, A. – THRIFT, N. 1992: ?. –
- LIPCSEI CHARTA 2007: A fenntartható európai városokról. – Lipcse
- LOEWENSTEIN, G. – CAIN, D. M. – SAH, S. 2011: The Limits of Transparency: Pitfalls and Potential of Disclosing Conflicts of Interest, American Economic Review 3. pp. 423–428.
- LOUGHLIN, J. 2001: Subnational Democracy in the European Union. Challenges and Opportunities. – Oxford University Press, Oxford
- LOVERING, J. 2011: The new regional governance and the hegemony of neoliberalism. – In: PIKE, A. – RODRIGUEZ-POSE, A. – TOMANEY, J. (eds.): Handbook of Local and Regional Development, Routledge Handbooks, London
- LŐRINCÉ ISTVÁNFY H. 2001: Pénzügyi integráció Európában. – KJK-Kerszöv, Budapest
- LŐRINCZ L. 1997: A közigazgatás-tudomány alapjai. – Rejtjel Kiadó, Budapest
- LÖSCH, A. 1954: The Economics of Location. – (Translated from the (1944) Die räumliche Ordnung der Wirtschaft. (Verlang) German edition by W. H. Woglom and W. F. Stolper) – Yale University Press, New Haven, CN.
- MACKINDER, H. 1904: The Geographical Pivot of History – Geographical Journal 23.
- MACKINNON, D. – CUMBERS, A. 2007: An Introduction to Economic Geography. – Pearson Education Limited, Harlow
- MAGYAR KÖZLÖNY 2005: Az Országgyűlés 97/2005. OGY határozata az Országos Területfejlesztési Konceptióról. – 168. sz. (december 25.)
- MAGYAR KÖZLÖNY 2011a: A területfejlesztéssel és területrendezéssel összefüggő egyes törvények módosításáról szóló törvény. – 164. sz. (december 30.)
- MAGYAR KÖZLÖNY 2011b: Magyarország Alaptörvénye (április 25.)
- MAGYAR KÖZLÖNY 2011c: Magyarország helyi önkormányzatairól szóló törvény. – 161. sz. (december 28.)
- MAGYAR TURIZMUS ZRT. 2010: Turizmus Magyarországon. – Budapest

- MAGYAR TURIZMUS ZRT. 2011: Magyarország turizmusának alakulása 2010-ben. – Budapest
- MARTIN, R. 1994: Stateless Monies. Global Financial Integration and National Economic Autonomy: the End of Geography? In: CORBRIDGE, S. - MARTIN, R. – THIRFT, N. (eds.) Money, Power and Space. – Blackwell Publishers, Oxford – Cambridge
- MARTIN, R. 1999: The New „Geographical Turn” in Economics: Some Critical Reflections. – Cambridge Journal of Economics 23.
- MARTIN, S. 1999: The Fragmented Meso: Intermediate Level Administration in the UK. – In: LARSSON, T. – NOMDEN, K. – PETITEVILLE, F. (eds.): The Intermediate Level of Government in European States. Complexity versus Democracy? – EIPA, Maastricht
- MARTINS, M. R. 1995: Size of municipalities, efficiency and citizen participation: a cross-European perspective. – Environment and Planning C: Government and Policy 4.
- MAYER, J. 2000: Európai munkaközösség a Közép- és Dél-európai térségekért „regionális egyenlőtlenségek” munkacsoportjának memoranduma. – Bayreuth
- McKINSLEY GLOBAL INSTITUTE 2011: Internet matters: The Net’s sweeping impact on growth jobs, and prosperity. – <http://www.digibiz.hu/az-internet-gazdasagi-sulya/20110604> Letöltve: 2012. november 1.
- MÉSZÁROS R. 2000: A társadalomföldrajz gondolatvilága. – Szegedi Tudományegyetem Gazdaság- és Társadalomföldrajzi Tanszéke, Szeged
- MÉSZÁROS R. 2008: A kibertér, és ami körülötte van. – Szegedi Egyetemi Kiadó, Szeged
- MÉSZÁROS R. 2010: A tér. A globális kibertér. – In: MÉSZÁROS R. ÉS MUNKAKÖZÖSSÉGE: A globális gazdaság földrajzi dimenziói. Akadémiai Kiadó, Budapest
- MÉSZÁROS R. ÉS MUNKAKÖZÖSSÉGE 2010: A globális gazdaság földrajzi dimenziói. Akadémiai Kiadó, Budapest
- MEZŐ F. 2003: A politikai földrajz alapjai. – Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen
- MIAN, A. – SUFI, A. 2011: House Prices, Home Equity-Based Borrowing, and the US Household Leverage Crisis. – American Economic Review 5. pp. 2132–2156.
- MIAO, J. – WANG, P. 2012: Bubbles and financial crisis. Bubbles and Total Factor Productivity. – American Economic Review 3. pp. 82–87.
- MICHALKÓ G. 2007a: A turizmuselmélet alapjai. – Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár
- MICHALKÓ G. 2007b: Magyarország modern turizmusföldrajza. – Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs
- MITCHELL, W. 1995: City of Bits. – MIT Press, Cambridge, Massachusetts
- MÓCZÁR J. 2008: Fejezetek a modern közgazdaságtudományból. – Akadémiai Kiadó, Budapest
- MORGAN, K. 2001: The exaggerated death of geography: localised learning, innovation and uneven development. – The Future of Innovation Studies Conference, Eindhoven University of Technology, Eindhoven
- MOSELY, M. 1979: Accessibility: the rural challenge.– London
- MOUSSIS, N. 2006: Guide to European Policies. – European Study Service, Brussel
- MUIR, R. 1997: Political geography: A new introduction. – Palgrave MacMillan, Houndmills-Basingstoke (England)
- MURPHY, R. E. 1961: Marketing Geography Comes of Age. Előszó: Store Location and Development Studies című, korábban az Economic Geography hasábjain megjelent cikket tartalmazó gyűjteményes kötethez. – Clark University, Worcester

- NAGY G. 2010: Az info-kommunikációs eszközök, rendszerek fejlődése, terjedése. – In: MÉSZÁROS R. ÉS MUNKAKÖZÖSSÉGE. – Akadémiai Kiadó, Budapest
- NEGROPONTE, N. 1995: Being digital. – Coronet, London
- NEMES A. 2008: A turizmus gazdasági jelentősége nemzeti és regionális szinten. – Társadalom és Gazdaság 30. 2.
- NEMES NAGY J. (szerk.) 2005: Regionális elemzési módszerek. – ELTE Regionális Földrajzi Tanszék, Budapest
- NEMES NAGY J. 1996: Centrumok és perifériák a piacgazdasági átmenetben. – Földrajzi Közlemények 120. 1.
- NEMZETI FEJLESZTÉSI MINISZTERIUM 2010: Digitális megújulás cselekvési terv. Budapest – http://www.kormany.hu/download/6/4f/00000/Digitalis_Megujulas_Cselekvesi_Terv.pdf Letöltve: 2012. november 1.
- NFGM 2009: Városfejlesztési Kézikönyv – kézikönyv a városok számára. – Nemzeti Fejlesztési és Gazdasági Minisztérium Területfejlesztésért és Építésügyért felelős Szakállamtitkárság, Budapest
- O'BRIEN, R. 1992: Global Financial Integration: The End of Geography. – Council of Foreign Relations, New York
- OBSTFELD, M. 2010: The immoderate world economy. – Journal of international Money and Finance 4. pp. 603 – 614.
- OHANIAN, L. E. – WRIGHT, M. L. J. 2010: Capital Flows and Macroeconomic Performance: Lessons from the Golden Era of International Finance. – American Economic Review 2. pp. 68–72.
- OHMAE, K. 1990: The borderless world. – Harper, New York
- PACIONE, M. 2005: Urban Geography. A Global perspective. – Routledge, London–New York
- PALENDER, T. 1935: Beitrage zur Standortstheorie. – Uppsala
- PÁLNÉ KOVÁCS I. (szerk.) 2005: Regionális reformok Európában. – IDEA, Belügyminisztérium, Budapest
- PÁLNÉ KOVÁCS I. 2008. Helyi kormányzás Magyarországon. – Dialóg Campus, Budapest–Pécs
- PICK, G. 1909: Mathematischer Anhang zu 'A. Weber, Über den Standort der Industrien. – Tübingen
- PINTÉR R. 2012: Az állam a globalizált korban. – www.artefaktum.hu/oktatas/szocinfo/allam_az_infarsban.pdf Letöltve: 2012. július 19.
- PISKÓTI I. – DANKÓ L. – SCHUPLER H. 2002: Régió és településmarketing. – Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest
- PORTER, M. E. 1990: The Competitive Advantage of Nations. – Macmillan, London
- POUNDS, N. J. G. 2003: Euróóá történeti földrajza. – Osiris Kiadó, Budapest
- PRASAD, E. S. – RAJAN, R. G. – SUBRAMANIAN, A. 2007: Foreign Capital and Economic Growth. – Brookings Papers on Economic Activity 1. pp. 153–209.
- PRB 2012: Population Reference Bureau: 2012 World Population Data Sheet, http://www.prb.org/pdf12/2012-population-data-sheet_eng.pdf Letöltve: 2012. november 1.
- PROBÁLD F. 2002: Afrika: társadalomföldrajzi áttekintés. – In: PROBÁLD F. (szerk.): Afrika és a Közél-Kelet földrajza. – ELTE Eötvös Kiadó, Budapest
- PROBÁLD F. 2005: A kontinens benépesülése és gyarmatosítása. In: PROBÁLD F. (szerk.): Amerika regionális földrajza. – Trefort Kiadó, Budapest

- PROBÁLD F. 2007: Európa társadalomföldrajzi vázlat. – In.: PROBÁLD F. – SZABÓ P. (szerk.): Európa regionális földrajza. Társadalomföldrajz. – ELTE Eötvös Kiadó, Budapest
- PROBÁLD F. 2008: Ázsia társadalomföldrajza. Bevezető áttekintés. – In: HORVÁTH G. – PROBÁLD F. – SZABÓ P. (szerk.): Ázsia regionális földrajza. – ELTE Eötvös Kiadó, Budapest
- PROBÁLD K. 1995: Városmarketing I–II. – Comitatus 11–12.
- PUCZKÓ L. – RÁTZ T. 2001: A turizmus hatásai. – Aula Kiadó, Budapest
- RAY, C. 1998: Culture, intellectual power, and territorial rural development. – *Sociological Ruralis* 38. 1.
- RECHNITZER J. – SMAHÓ M. 2011: Területi politika. – Akadémiai Kiadó, Budapest
- RÉDEI M. (2001): Demográfia. – ELTE Eötvös Kiadó, Budapest
- REINHART, C. M. – ROGOFF, K. S. 2011: From Financial Crash to Debt Crisis, *American Economic Review* 5. pp. 1676–1706
- RHODES, R. A. W. 1997: Understanding Governance. Policy Networks, Governance, Reflexivity and Accountability. – Open University Press, Buckingham
- RODRIGUE, J. P. – COMTOIS, C. – SLACK, B. 2009: The Geography of Transport Systems. – New York
- ROMÁNY P. 1998: Miért fontos a vidék? – *Gazdálkodás* 42. 5.
- ROSTOVÁNYI Zs. 2002: Nemzeti eszmék és folyamatok az iszlám világban. – In: BALOGH A. (szerk.): Nemzet és nacionalizmus. Ázsia, Afrika, Latin-Amerika. – Korona Kiadó, Budapest
- RUBENSTEIN, J. M. 2010: Contemporary Human Geography. – Prentice-Hall, New York etc.
- SALVATORE, D. 2001: International Economics. – John Wiley and Sons, New York
- SCHNEIDER, W. 1973: Városok Urtól Utópiáig. – Gondolat, Budapest
- SCHULARICK, M. – TAYLOR, A. M. 2012: Credit Booms Gone Bust: Monetary Policy, Leverage Cycles, and Financial Crises, 1870–2008, *American Economic Review* 2. pp. 1029–1061.
- SCHWEITZER J. 2012: A szívnek is két kamrája van. – (Vadas Zsuzsa interjúja Schweitzer József nyugalmazott országos főreligióssal) – *Nők Lapja* 64. 29.
- SHAPIRO, A. C. ? : Multinational Financial Management. –
- SHORT, J. R. 1993: An introduction to Political Geography. – Routledge, London and New York
- SIKOS T. T. – HOFFMANN I.-NÉ 2004: A fogyasztás új katedrálisai. – MTA Stratégiai Tanulmányok Sorozat, MTA Társadalomkutató Központ, Budapest
- SIKOS T. T. 2000: Marketingföldrajz. – VÁTI, Budapest
- SIKOS T. T. 2007: A bevásárlóközpontok jelene és jövője. – Selye János Egyetem Kutatóintézet, Komárno
- SIKOS T. T. 2009: A marketingföldrajz kialakulásáról és feladatairól. – In: SIKOS T. T. (szerk.): Fókuszban a marketingföldrajz. – *Magyar Tudomány* 170. 6.
- SIMAI M. – GÁL P. 2000: Új trendek és stratégiák a világgazdaságban. Vállalatok, államok, nemzetközi szervezetek. – Akadémiai Kiadó, Budapest
- SPYKMAN, N. 1944: The Geography of the Peace. – Harcourt Brace Jovanovich, New York
- STOKER, G. – HOGWOOD, B. – BULLMANN, U. 1996: Regionalism. – University of Strathclyde, Glasgow.

- SWYNGEDOUW, E. (2000): Authoritarian governance, power, and the politics of rescaling. – Environment and Planning D. Society and Space 18.
- SZABÓ K. – HÁMORI B. 2006: Információgazdaság. – Akadémiai Kiadó, Budapest
- SZAKÁL GY. 1995: Az image, mint a városmarketing eszköze – Tér és Társadalom 9. 1–2.
- SZALKAI I. 1990: A monetáris irányítás. – Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- SZARVÁK T. 2004: A digitális szakadék, mint új periféria-képző jelenség. – Tér és Társadalom 18. 3.
- SZELÉNYI I. 1992: Harmadik út? Polgárosodás a vidéki Magyarországon. – Akadémiai Kiadó, Budapest
- SZENTES T. 2002: Globalizáció, regionális integrációk és nemzeti fejlődés korunk világ gazdaságában. – Savaria University Press, Szombathely
- SZIRMAI V. (szerk.) 2009: A várostérségi versenyképesség társadalmi tényezői – Dialóg Campus Kiadó, Pécs
- TASNÁDI J. 2002: A turizmus rendszere. – Aula Kiadó, Budapest
- TASNÁDI J. 2006: Turizmus az Európai Unióban és Magyarországon. – Magyar Kereskedelmi és Ipari Kamara, Budapest – <http://profitalhatsz.mkk.hu/vallalkozok/turizmus.pdf>
Letöltve: 2012. november 1.
- TAYLOR, P. J. – HOYLER, M. 2000: The Spatial Order of European Cities under Conditions of Contemporary Globalization. – GaWC Research Bulletin 16. Globalization and World Cities Study Group and Network
- TELEKI P. 1931: Időszerű nemzetközi politikai kérdések a politikai földrajz megvilágításában. – Jancsó Benedek Társaság Kiadványai, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest
- THÜNEN, J. H. 1826: Der Isolierte Staat in Beziehung auf Landwirthschaft und Nationalökonomie, oder Untersuchungen über den Einfluss, den die Getreidepreise, der Reichtum des Bodens und die Abgaben auf den Ackerbau ausüben. I–II. – <http://www.archive.org/details/derisoliertestaa03thuoft> Letöltve: 2012. november 1.
- TÓZSA I. 2001: Az eladható település – Falu–Város–Régió 1.
- TÓZSA I. 2008: E-government – elektronikus közigazgatás. – Magyar Tudomány 169. 7.
- TÓZSA I. 2010: Településfejlődés. – In: TÓZSA I. – JÓSZAI A. – LÁSZLÓ L.: Stratégiai településirányítás 3. – Települési Önkormányzatok Országos Szövetsége
- TÖRÖCSIK M. 1995: Település- és területidentitás kialakítása marketing eszközökkel. – Tér és Társadalom 9. 1–2.
- TRÓCSÁNYI A. 2002: A kulturális földrajz alapjai. – In: TÓTH J. (szerk.): Általános társadalomföldrajz I. – Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs
- TRÓN ZS. 2003: Az EU regionális politikájának fejlődése, reformjai és az azokat körülvevő érdekellentétek. – Competitio 1. pp. 88–102.
- TRÓN ZS. 2005: A többszintű kormányzás koncepciójának megjelenése a strukturális alapok 1988-as reformjától az EU alkotmányáig. – Kézirat. – http://www.doktori.econ.unideb.hu/download/pdf/kutatasiforum/2005jan/Tron_Zsuzsanna.pdf Letöltve: 2012. november 4.
- TRÓN ZS. 2008: Az uniós beavatkozás indokai, formái. Elméletek és empiria a konvergencia és a tőke-transzferek kapcsolatáról. – Társadalom és Gazdaság 1. pp. 47–70.
- TRÓN ZS. 2009: Examining the impact of European regional policy. – MTA VKI, Working papers. No. 188. 6.
- TRÓN ZS. 2010: Criteria for the efficient use of cohesion support. – RSA Conference, Pécs

- TUCKER, A. – MADURA, J. – CHIANG, T. 1991: International Financial Markets. – West Publishing Company, St. Paul
- UNCTAD 2006: World Investment Report 2006: FDI from Developing and Transition Economies: Implications for Development.– UN UNCTAD, New York
- UNCTAD 2011: World Investment Report 2011: Non-Equity Modes of International Production and Development.– UN UNCTAD, New York
- UNPD 2011: World Population Prospects: The 2010 Revision, United Nations Population Division Department of Economic and Social Affairs, New York
- UNWTO 2011: Tourism Highlights. – <http://www.unwto.org/facts> Letöltve: 2012. február 25.
- VARGA Á. 2011: A nemi egyenlőtlenség és annak háttere a dél-ázsiai országok oktatásában. – Belvedere, Dél-Ázsia különszám, Szeged, pp. 19–38.
- VARGA Á. 2012: A regionális gazdasági fejlettségi különbségek társadalmi háttere Indiában az ezredfordulón. – Tér és Társadalom 1. pp. 67–85.
- VARRÓ K. 2008: Changing Narratives on EU Multi-level Space in a Globalizing Era: How Hungary as a National Space became Part of the Story. – European Planning Studies 7. pp. 955–969.
- VÁTI 2009: Települési tervek érvényesülésének erősítése. Elemzés és javaslatok nemzetközi tapasztalatok alapján. – Kutatási jelentés, VÁTI Területi Tervezési és Értékelési Igazgatóság Nemzetközi Területpolitikai és Urbanisztikai Iroda, Budapest
- VEREBÉLYI I. 2004: A jó kormányzás néhány jellemzője. – Magyar Közigazgatás 5.
- VIGVÁRI A. 2002: Közpénzügyek, önkormányzati pénzügyek. – Kjk-Kerszöv Jogi és Üzleti Kiadó, Budapest
- WALTON, G. M. – WYKOFF, F. C. 1986: Understanding Economics Today. – Irwin, Homewood, Ill.
- WCED 1987: The Brundtland Report. – United Nations World Commission on Environment and Development, New York
- WEBER, A. 1909: Über den Standort der Industrien. – Tübingen
- WORLD BANK 2008: Reshaping Economic Geography. World Development Report 2009. – The World Bank, Washington
- ZONGOR G. 1991: A lebegő megye. – Társadalmi Szemle 12.

Egyéb felhasznált internetes források:

ARC GIS: <http://www.arcgis.com>

CORVIN SÉTÁNY: <http://www.corvinsetany.hu>

EUROSTAT: <http://ec.europa.eu/eurostat>

FORTUNE – GLOBAL 500: <http://money.cnn.com/magazines/fortune/global500/>

GLOBAL EDUCATION PROJECT: <http://www.theglobaleducationproject.org>

GLOBAL FOOTPRINT NETWORK: <http://www.footprintnetwork.org>

KÖKI TERMINÁL: <http://kokiterminal.hu/>

KSH: <http://www.ksh.hu>

MÁV: <http://www.mav-start.hu>

NATIONAL CENTER FOR ECOLOGICAL ANALYSIS AND SYNTHESIS: <http://www.nceas.ucsb.edu/>

TEIR: <https://teir.vati.hu/>

TÓPARK.EU: <http://www.topark.eu/>

ULTRAPOLIS PROJECT: <http://www.ultrapolisproject.com/>

ÜZLETHELY.INFO: <http://uzlethely.info/>

WIKIPÉDIA: <http://hu.wikipédia.org>

WORLD GAZETTEER: <http://www.world-gazetteer.com/>

WORLDMAPPER: <http://www.worldmapper.org>